

İBNÜ'L KAYSERÂNÎ EL-MAKDİSÎ'NİN ‘TEZKİRATU'L-MEVZÛ'ÂT' ADLI ESERİNDEKİ RİCÂL TENKİT METODU

Nevzat AYDIN (*)

Öz

Hiç şüphesiz ki hadis ilminin ortaya çıkışı, varoluş nedeni ve amacı, öncelikle rivayetlerin sıhhatini ve Hz.Peygamber'e aidiyetini tespit edebilmektir. Bu amaçla Muhaddisler tarafından sened ve metinle ilgili bir takım kriterler belirlenmiş; tabii olarak ravî araştırmasına yani isnad tenkidine öncelik verilmiştir. H.V. asırdan itibaren ise uydurma olduğuna hükmedilen rivayetler belirli eserlerde toplanmış ve mevzûât literatürü oluşturmuştur. Son zamanlarda, uydurma hadislerin tespitinde hangi kriterlerin öncelendiği ve uygulandığı tartışma konusu olmuştur.

Bu araştırma, mevzû' hadisleri toplayan ilk eserlerden biri kabul edilen İbnü'l-Kayserânî el-Makdisî'nin "Tezkiratu'l-Mevzû'ât"ı özelinde, onun uydurma rivayetleri tespit için ricâl tenkit metodunu tespit etmeyi amaçlamaktadır. İbn Hibbân'ın "Kitâbu'l-Mecrûhîn"de tenkit edilen hadisleri ihtiva eden eser, ricâl tenkidi açısından incelenmiştir. Özellikle Makdisî'nin ricâl bilgisi, kullandığı cerh lafızları ve delâletleri, ricâl tenkit kaynakları, rivayetin Hz.Peygamber'e aidiyetini tespit için uyguladığı isnad tenkidi ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: el-Makdisî, Tezkiratu'l-Mevzûât, Mevzû Hadis, Ricâl, Tenkit.

Isnad Criticism Method of Ibnu'l- Kayserani el-Maqdisi in His Work "Tadkirat Al-Mawduat"

Abstract

Undoubtedly, the emergence, the reason and purpose of the hadith is to identify whether narratives were properly linked to the prophet. Muhaddith scholars have identified a set of criteria regarding text and linkage for separating authentic hadiths from the weak or fabricated ones; naturally they have given priority the isnad criticism. Since the 5th century of hijra, the narratives which were identified as being fabricated were gathered and hence the regulation literature was formed. In recent days, the issue about which criteria should be prioritized in order to confirm the adequacy of historical process by taking hadith to prophet has been debated.

*) Yrd. Doç. Dr., Bayburt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Hadis Ana Bilim Dalı
(e-posta: naydin55@hotmail.com)

ladığı ya da sened-metin dengesinin gözetilip gözetilmediği tartışılmaktadır.⁴ Bu çalışma mevzû'ât literatürünün ilk örneklerinden kabul edilen Muhammed b. Tahir İbnü'l-Kayserânî el-Makdisî'nin (ö.507/1113) "*Tezkiratü'l-Mevzû'ât*" adlı eseri özelinde, uydurma rivayetleri tespit için ricâl tenkit metodunu belirlemeye yöneliktir. Bu bağlamda onun ricâl bilgisi, kullandığı cerh lafızları ve delâletleri, ricâl tenkit kaynakları ve rivayetinin uydurma olduğunu tespit için ricâl tenkidini nasıl uyguladığı örneklerle açıklanmıştır.

"*Tezkiratü'l-Mevzû'ât*" adıyla meşhur olan bu eser, çeşitli kaynaklarda "*Tezkiratü'l-huffâz fî tertîbi ehâdisi'l-mecrûhîn li'bni Hibban*"⁵ "*et-Tezkira fî garâibi'l-ehâdis ve'l-münker*", "*Ma'rifetü't-tezkira fî'l-ehâdisi'l-mevzûa*"⁶ isimleriyle de zikredilmektedir. Bu eser, çalışmamızda esas aldığımız Muhammed Mustafa el-Hadrî'nin yanı sıra,⁷ Muhammed Emîn el-Hancî,⁸ İmâdüddin Ahmed Haydar⁹ ve Hamdi b. Abdülmeccid b. İsmail es-Selefi¹⁰ tarafından da tahkikli neşredilmiştir. Makdisî'nin hayatı, ilmî kişiliği ve eserleri üzerine farklı çalışmalar yapıldığı için,¹¹ bu konular kısaca ele alındıktan sonra, ağırlıklı olarak "*Tezkiratü'l-Mevzû'ât*" özelinde onun ricâl bilgisi, kullandığı cerh lafızları ve delâletleri, ricâl tenkit kaynakları ve örnekleri üzerinde durulacaktır.

1. Makdisî ve "Tezkiratü'l-Mevzû'ât"ın Tertibi

İslamî ilimler sahasında çeşitli hacimlerde seksenden fazla eser vermiş olan ve İbnü'l-Kayserânî nisbesiyle tanınan Muhammed b. Tâhir el-Makdisî, döneminin önemli muhad-dis hafızlarından biridir.¹² Müellifin yaşadığı H. V. asır, İslamî ilimlerin tamamen teşekkül

- 4) Hadis tespit ve tenkit sistemine yönelik değerlendirmeler için bkz. Ünal, *Hadisin Doğuş ve Gelişim Tarihi*, s.319-336; Klasik hadis usûlüne yönelik eleştiriler için bkz. M. Hayri Kirbaşoğlu, *İslam Düşüncesinde Hadis Metodolojisi*, Ankara Okulu Yay., Ankara 1999, s. 53-147.
- 5) İsmail Paşa Bağdatlı, *Hediyetü'l-Ârifin Esmâu'l-Müellifin ve Asârü'l-Musannifin*, Daru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut 1951, C. II, s. 82.
- 6) Ömer Rıza Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifin*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1993, C. III, s. 364.
- 7) "*Ma'rifetu Tezkiratü'l-Huffâz*" adıyla 1981 yılında Mekke'de yayımlanmıştır.
- 8) "*Tezkiratü'l-Mevzû'ât*" adıyla 1323, 1327 ve 1354 yıllarında Kahire'de yayımlanmıştır.
- 9) Bu eser, "*Kitâbu Ma'rifetü't-tezkira fî'l-ehâdisi'l-mevzûa*" adıyla Beyrut'ta 1985 yılında basılmıştır.
- 10) "*Tezkiratü'l-Huffâz etrafu ehâdisi Kitâbi'l-Mecrûhîn li'bni Hibban*" adıyla 1994 yılında Riyad'ta yayımlanmıştır.
- 11) Selahattin Yıldırım tarafından "İbnü'l-Kayserânî el-Makdisî ve Hadisçiliği" adıyla Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde 2011 yılında bir yüksek lisans tezi hazırlanmış; M. Yaşar Kandemir tarafından da Diyanet İslam Ansiklopedinde "İbnü'l-Kayserânî" maddesi yazılmıştır. Ayrıca Abdülaziz b. Muhammed es-Sedhân tarafından Riyad Muhammed b. Süud Üniversitesinde el-Hâfız Muhammed b. Tâhir ve Menhecûh fî'l-Akîde adıyla bir doktora çalışması yapılmıştır. Bu çalışmada İbnü'l-Kayserânî'nin "*el-Hucce 'alâ Târîki'l-Mehacce*" adlı eserinin tahkiki yapılmış ve akâidle ilgili görüşleri tespit edilmeyle çalışılmıştır.
- 12) Tam adı, Şemsüddin Ebü'l-Fadl İbnü'l-Kayserânî Muhammed b. Tâhir b. Alî b. Ahmed el-Makdisî ez-Zâhirî eş-Şeybânî el-Eserî es-Süfî'dir. Şemsüddin Ahmed b. Osman ez-Zehabî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1996, C. XIX, s. 368; *Tarihü'l-İslâm ve Vefiyâtü'l-Meşâhîri*

ettiği, mezheplerin kökleştiği, siyasî ve fikrî tartışmaların yoğun yaşandığı, felsefî ve tasavvufî gelişmelerle zengin bir kültür ortamının oluştuğu bir dönemdir.¹³ İlim öğrenmede son derece azimli ve hırslı olan Makdisî, küçük yaştan itibaren Bağdat, Mekke, Mısır, Dımaşk, Halep İsfehân ve Nişâbur başta olmak üzere kırtan fazla ilim merkezine seyahat etmiş ve birçok âlimden ders almıştır.¹⁴ Tabakât kaynaklarının verdiği bilgilere göre, sufi kimliğinin gereği sıradan bir hayat yaşayan Makdisî'nin, ömrünü ilme adadığı, bu yolda yokluklara ve zorluklara sabrettiği, meşakkatlere katlandığı, geçimini sağlamak için ücret karşılığında hadis kitaplarını istinsah ettiği anlaşılmaktadır.¹⁵ Önceleri Şafîî olup sonradan Zahirî mezhebini benimseyen Makdisî,¹⁶ pekçok hocadan hadis dinlemiş olmakla birlikte, çok fazla seyahatte bulunup belli bir yerde uzun süre kalmadığı, daha ziyade hadis kitâbeti ile meşgul olduğu ve erken sayılabilecek bir yaşta vefat ettiği için derlediği hadislerin tamamını rivayet etme imkânı bulamamıştır.¹⁷ Hadis talebi için yaptığı seyahatlar dolayısıyla “seyyâh muhaddis”¹⁸ diye nitelendirilen Makdisî, son hac vazifesinden dönüşünün ardından 15 Rebûlevvel 507’de (30 Ağustos 1113) Bağdat’ta vefat etmiştir.¹⁹

ve’l-A’lâm, Dâru’l-Kutubi’l-Arabî, Beyrut 1994, C. XXXV, s. 168-194. Ünlü tarihçi İbn Asâkir, Muhammed b. Tâhir’in, Filistin’in (Şâm) sahil şehri Kaysârî’ye nispetle “İbnü’l-Kaysêrânî” nisbesiyle tanıdığını söylemektedir. Ebu’l-Kâsum Ali b. Hasan İbn Asâkir, *Tarihu Medineti Dimeşk*, Darü’l-Fikr, Beyrut 1995, C. LIII, s. 280.

- 13) Ahmet Yücel, *Hadis Tarihi*, MÜİFV Yay., İstanbul 2014, s. 92.
- 14) Makdisî, ilmî seyahatleri hakkında olduğu anlaşılan “*el-Mensûr*” adlı eserinde hadis tahsili için günde en az yirmi fersah yol alarak pek çok ilim merkezini dolaştığını; Sahihayn ile Ebû Dâvûd’un Sünen’ini yedi defa; İbn Mâce’nin Sünen’ini Rey’de on defa ücretle yazdığını söylemektedir. Makdisî, *el-Mensûr mine’l-Hikâyât ve’s-Suâlât*, Mektebetü Dari’l-Minhâc, Riyâd 2008, s. 81; Zehebî ise Târihü’l-İslâm adlı eserinde onun ilim talebi için gittiği yerlerden kırk tanesini zikretmiş ve hadis semâ’ında bulunmak için daha başka yerlere de seyahat ettiğini belirtmiştir. Zehebî, *Tarih*, C. XXXV, s. 172; *Siyer*, C. XIX, s. 363.
- 15) Ebû Sa’d Abdülkerim b. Muhammed es-Semânî, *Edebü’l-İmlâ ve’l-İstimlâ*, Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut 1981, s. 116; Zehebî, *Siyer*, C. XIX, s. 365.
- 16) Zâhirî mezhebine mensup olduğu anlaşılan Makdisînin, Hanbelî olduğu iddiası doğru bulunmamaktadır. Zehebî, *Tezkiratu’l-Huffaz*, Dâru’l-Kütubi’l-İlmiyye, Beyrut, trs., C. IV, s.1243; İbn Hacer, Ahmed b. Alî el-Askalânî, *Lisânü’l-Mizân*, Mektebetü’l-Matbu’âtü’l-İslâmiyye, Halep 2002, C. VII, s. 215.
- 17) M. Yaşar Kandemir, “İbnü’l-Kaysêrânî”, *DİA*, TDV Yay., C. XXI, İstanbul 2000, s.109; Makdisî’den oğlu Ebû Zur’a da olmak üzere otuz yakın kişi rivayette bulunmuştur. Zehebî, *Siyer*, C. XIX, s. 363, 364, 395. Ondan rivayette bulunanlar için bkz. Selahattin Yıldırım, “İbnü’l-Kaysêrânî el-Makdisî ve Hadisçiliği”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), SÜSBE, Konya 2011, s. 163-164.
- 18) Muhammed b. Mansûr es-Semânî (ö.510/1116), “zamanında onun kadar çok seyahat eden başka birinin bulunmadığını ve kendi eliyle birçok hadis cüzü, kitap ve büyük eser yazdığını” söylemektedir. Takiyyüddin Ahmed b. Ali el-Makrîzî, *el-Mukaffe’l-Kebîr*, Dâru’l-Garbi’l-İlâmî, Beyrut 1991, C. V, s. 738.
- 19) Şihâbuddin Ebû’l-Felâh Abdülhay b. Ahmed el-Akrî İbnü’l-İmâd, *Şezerâtü’z-zehab fi ahbâri men zehab*, Dâru İbn Kesîr, Beyrut 1986, C. VI, s. 30; Zehebî, *Düvelü’l-İslam*, Daru’s-Sâdir, Beyrut 1999, C. II, s. 13; *Siyer*, C. XIX, s. 365; İbn ‘Asâkir, *Tarihu Dimeşk*, C. LIII, s. 280.

Hadisçiliğinin yanı sıra sufi kimliği de olan Makdîsî, başta hadis olmak üzere akâid, tasavvuf ve musikî alanında seksenden fazla eser telif etmiş ve birçoğu günümüze kadar ulaşmıştır. Hadis talebelerine yardımcı olmak ve kolaylık sağlamak niyetiyle telif ettiği eserlerinin çoğu, isnâd, ricâl ilmi ve metin alanında yazılan kitapların yeniden düzenlenmesi ya da özetlerinin çıkarılması şeklindedir. Bu eserlerin birçoğu farklı araştırmacılar tarafından tahkik edilerek neşredilmiştir.²⁰ Makdîsî, İbn Mâce'nin Sünen'ini *Kütüb-i Hamse*'ye dâhil ederek ve *Etrâfü'l-Kütübî's-Sitte* ve *Şürütü Eimmeti's-Sitte* adlı eserleri yazarak "*Kütüb-i Sitte*" kavramının kullanılması ve yaygınlık kazanmasında etkili olmuştur.²¹

Makdîsî'nin eserleri arasında özellikle ricâl ilmi, isnad tenkidi, mevzû', zayıf ve muallel hadislerle ilgili olanlar dikkat çekmektedir. O, zayıf ve yalancı râvîleri eleştirdiği, Hz. Peygamber'e nispet edilen birtakım asılsız haberleri ortaya çıkardığı ve asıl sahiplerinin kimler olduğunu açıkladığı bazı eserler telif etmiştir. Zayıf ve mertuk râvîlerin biyografilerini ihtiva eden İbn Hıbbân'ın (ö. 354/965) *Kitâbü'l-Mecrûhîn*'i ve İbn Adî'nin (ö. 365/976) *el-Kâmil*'i üzerine bazı çalışmalar yapmıştır. Onun mevzû' hadisler alanında İbn Hıbbân'ın mezkûr eseri üzerine yaptığı "*Tezkiretü'l-Mevzû'ât*" adlı kitabı hadis uleması tarafından kabul görmüştür.²²

Makdîsî, bu çalışmada İbn Hıbbân'ın *Kitâbü'l-Mecrûhîn*'de tenkit edilen 1119 rivayeti, isnadlarını çıkartarak alfabetik olarak bir araya getirmiş ve senedlerindeki zayıf ve yalancı râvîlere dikkat çekmiştir.²³ Aslında bu çalışma, İbn Hıbbân'ın eserinde geçen zayıf ve metruk râvîlerin, rivayet ettikleri hadislerin "etrâf" şeklinde düzenlenmesinden ibarettir. *Kitâbü'l-Mecrûhîn*'de, râvîler alfabetik sıraya konulup haklarında hüküm verildikten sonra, rivayet ettikleri hadisler zikredilirken; bu çalışmada ise önce hadisler alfabetik sıraya konulmuş, daha sonra râvîler hakkında bilgi verilmiştir.

20) Matbu, yazma ve hatta bir kısmı kaybolup günümüze ulaşmayan, fakat bazı kaynaklarda kendisine isnâd edilen seksen dört eseri, yazıldığı konulara göre "Kütüb-i Sitte ile İlgili Olanlar", "Etrâf Kitapları", "Âli, Nâzil İsnad ve Muvâfakât İle İlgili Olanlar", "Fevâid İle İlgili Olanlar", "Mevzu, Zayıf ve İlel ile İlgili Olanlar", "Ricâl İlmi İle İlgili Olanlar", "Metin, İsnad ve Hadis Usûlu ile İlgili Olanlar", "Bazı Hadislerin Tahricini Yapan ve İsnadlarını Bir Araya Getiren Cüzler ve Diğer Risaleler" ve "Akide, Tasavvuf ve Mûsikî ile İlgili Olanlar" şeklinde gruplara ayrılarak haklarında bilgi verilmiştir. Bkz. Yıldırım, *İbnü'l-Kaysarî ve Hadisçiliği*, s. 38 - 54.

21) Talat Koçyiğit, *Hadis Tarihi*, TDV Yay., Ankara 2003, s. 249.

22) Mevzû' hadislerle dair yazdığı eserlerden biri de "Zahîretü'l-Huffâz" (ez-Zehîratü fi'l-Ehâdisi'z-Zâifeti ve'l-Mevzûât) adlı eserdir. Bağdatlı, *Hedîyyetü'l-Ârifîn*, C. II, s. 81. Bu eserin Köprülü Fazıl Ahmet Paşa Kütüphanesi'nde 674. 1-193 vr. yazma nüshası bulunmaktadır. Eser, Abdurrahman b. Abdülcebâr el-Ferivâî tahkikiyle Dârü's-Selef tarafından Riyad'da 1996 yılında neşredilmiştir. Makdîsî, bu eserde İbn Adî'nin (ö. 365/976) 2200'den fazla zayıf râvînin biyografisini ihtiva eden "*el-Kâmil*" adlı eserinde yer alan zayıf ve uydurma hadisleri toplayıp alfabetik sıraya koymuştur. Eser bu konuda yazılanların ilklerinden olup daha sonrakilere kaynaklık etmiştir. Cevrekânî ve İbnü'l-Cevzî başta olmak üzere bu konuda kitap yazarlar ondan istifade etmiştir. Tartı, *Mevzûât Yazarları*, s. 37.

23) Eserin Hamdi b. Abdülmecid b. İsmail es-Selefi tarafından, "*Tezkiretü'l-Huffâz, etrâfu ehâdisi Kitâbi'l-Mecrûhîn li'bni Hibban*" adıyla 1994 yılında Riyad'ta yayımlan tahkikli baskısında 1139 rivayet yer almaktadır.

Müellif, kısa önsözünde eseri yazma nedenini, yalancı, zayıf ve metrûk ravîlerin rivayet ettiği ve insanların hüküm çıkarmada ve tartışmalarda delil olarak kullandığı hadisleri alfabetik bir şekilde sıralamak olarak ifade etmektedir.²⁴ Alfabetik olarak sıraladığı bu rivayetlerin zayıf veya mevzû' olduklarını, zikredilen rivayetin neden tenkide tabi tutulduğunu, hatanın nereden kaynaklandığını, rivayetin zayıflığı ravîden kaynaklanıyorsa meşhur münekkitlerin onun hakkında neler söylediğini açıklamıştır.

Makdisî, rivayeti zikrettikten sonra tenkit ettiği ravî hakkındaki değerlendirmeye geçmekte, bazen şahsî görüşünü bazen de meşhur münekkitlerin o râvi hakkında söylediklerini nakletmektedir. Tenkit ettiği ravî(ler) hakkında bazen birçok münekkit muhaddisin görüşünü birlikte zikreder.²⁵ İbn Hıbban, İbn Adî ve Buhârî (ö.256/870) gibi görüşlerine başvurduğu otoritelerin tenkit ettiği ravîler hakkında “تکلم فيه” (tenkit edildi)²⁶ “ضعفه” (onu zayıf addetti), “ترکه” (onu terketti)²⁷; muhaddislerin ve âlimlerin genel kanaatiyle cerh edilenlerle ilgili “تکلم فيه الناس” (muhaddisler onu tenkit etti) ya da “تکلم فيه الجماعة” (âlimlerin çoğu onu tenkit etti) lafızlarını kullanmıştır.²⁸ Bazen âlimlerin ravî hakkındaki tenkitlerini ayrı ayrı zikreder. Örneğin, Ahmed b. Muhammed b. Ömer’i Ebû Hatim er-Râzî’nin “kezzâb”, Dârakutnî’nin ise “zayıf” lafzıyla cerh ettiğini belirtir.²⁹ Bir ravî hakkında, kendi değerlendirmesini zikretmeksizin, birden fazla otoritenin ortak görüşüne de yer verir. Muhammed b. Ömer Vâkıdî’yi Ahmed b. Hanbel’in “yalancı”, Ali b. Medinî’nin “hadis uydururdu”, İbn Maîn’in ise “hadiste bir şey değildir” lafzıyla cerh ettiğini zikreder.³⁰

İsnaddaki birçok ravîyi cerh ettiği de olmuştur.³¹ “Üç kişiye acıyınız; cahiller arasında kalmış âlime, zenginken fakir düşene, kavmin azizi iken zelil duruma düşene” rivayetinin senedindeki Vehb b. Vehb’in “yalancı”, İsbâ b. Tahmân’ın “metruk” olduğunu zikretmiştir.³² İsnadda birkaç ravîyi tenkit ettiği durumlarda onlar hakkındaki ortak görüşünü ise “هم ضعيفان”, (o ikisi zayıftır) “هم ضعفاء”, (onlar zayıftır), “كلهم ضعفاء”, (hepsi zayıf-

24) Makdisî, *Tezkiratu'l-Mevzû'ât*, Thk.: Muhammed Mustafa el-Hadrî, Mektebetü'n-Nahdati'l-Hadîsiyye, Mekke 1981, s. 23.

25) Örnekler için bkz. *Tezkiratu'l-mevzû'ât*, s. 24, 25, 44,

26) Bkz. *Tezkiratu'l-mevzû'ât*, s. 24, 25, 34, 39, 41, 70, 102.

27) Bkz. *Tezkiratu'l-mevzû'ât*, s. 46, 59.

28) *Tezkiratu'l-mevzû'ât*, s. 48, 53.

29) Bkz. *Tezkiratu'l-mevzû'ât*, s. 99. Diğer örnekler için bkz. *Tezkiratu'l-mevzû'ât*, s. 124, 135.

30) Bkz. *Tezkiratu'l-mevzû'ât*, s. 142. Leys b. Ebî Selîm'i Yahya b. Said el-Kattan, Abdurrahman b. Mehdî, Ahmed b. Hanbel ve Yahya b. Maîn'in metrûk bir râvî kabul ettiklerini zikreder. Bkz. *Tezkiratu'l-mevzû'ât*, s. 140.

31) Örnekler için bkz. *Tezkiratu'l-mevzû'ât*, s. 37, 43, 46, 47, 55, 61, 68, 69, 71, 104, 124.

32) *Tezkiratu'l-mevzû'ât*, s. 37.

tır), “كلهم كذبة” (hepsi yalancıdır), “لا تقوم بهم حجة” (onlar delil olmaz), “لا يحتج بهما” (o ikisinin rivayetleri delil olmaz) lafızlarıyla ifade etmektedir.³³

İsnadda tenkit ettiği ravîlerin yanı sıra adalet açısından ta'dîl ettiği de olmuştur ki, bu eserde Abbâd b. Kesir er-Remlî ile Süleyman b. Dâvud el-Havlânî gibi birkaç ravi hakkında tespit edilebilmiştir.³⁴ “Kim Allah için helalinden bir ev inşâ ederse, Allah da onun için cennette bir köşk inşa eder” rivayetinin senedindeki Süleyman b. Dâvud el-Yemâmî'yi maktûb hadisler rivayet etmekle; Yahya b. Ebî Kesir'i çok hata yapan zayıf bir ravî olarak tenkit ederken, Süleyman b. Dâvud el-Havlânî ed-Dımeşkî'nin ise “doğru sözlü” olduğunu zikreder.³⁵

Ahmed b. Dâvud, İbrahim b. Abdullah b. Hâlid, Esrâm b. Havşeb, Muhammed b. Abdurrahman el-Beylemânî, Salih b. Bişr el-Merî, Haccâc b. Ertat, Muhammed b. Yunus, Kevser b. Hakîm, Hafs b. Ömer el-Eylî, Mesrûr b. Saîd et-Temimî gibi ravîleri tenkit ettiği rivayetleri nedeniyle birkaç defa zikretmiştir.³⁶ Bazen birkaç yerde zikrettiği ravî hakkındaki değerlendirmeyi tekrar etmeksizin “تقدم الكلام عليه” lafzını,³⁷ ravîlerden biri hakkında belirttiği hükmü diğeri için de zikrederken “ايضا كذلك”³⁸ şeklinde daha önceki görüşe atıfta bulunmuştur. Hâlid b. De'lec, Ali b. Ebî Ali el-Lehebî, Ubeyd b. Merhûm, Yusuf b. Gayz gibi bazı ravîleri zikretmiş ancak haklarında herhangi bir cerh lafzı kullanmamış ve değerlendirmede bulunmamıştır.³⁹ Bu durum ya bu ravîlerin muhaddisler tarafından metrûk olarak tanınmaları, durumlarını zikretmeye gerek duymaması ya da kimlikleri ve hadis rivayetindeki durumlarının meçhul olması nedeniyle açıklanabilir.

2. Makdisî'nin Ricâl Bilgisi

Çok erken yaşta ilim tahsiline başlayan ve hadis talebi için yaptığı seyahatlerde pek çok âlimle görüşen Makdisî, zamanın önde gelen hadis âlimlerinden çeşitli rivayet metotlarıyla hadis almış, güçlü hafızasıyla pek çok hadisin sened ve metnini ezberlemiştir.⁴⁰ Gerçekleştirdiği rihleler sayesinde ravîleri araştırma, soruşturma ve tanıma imkânını da elde ettiği söylenebilir. Hocalarının sayıca çok olmasına rağmen gördüğü herkesten de hadis almamış; bu konuda seçici ve titiz davranmıştır. Hadis kitaplarının rivayetlerini alırken hatalara karşı uyanık olmuş ve yapılan tedlisleri fark ederek ihtiyatlı davranmış-

33) Örnekler için bkz. *Tezkiratu'l-mevzû'ât*, s. 27, 31, 35, 36, 41, 46, 61, 69, 98.

34) *Tezkiratu'l-mevzû'ât*, s. 113, 151.

35) *Tezkiratu'l-mevzû'ât*, s. 113.

36) Bkz. *Tezkiratu'l-mevzû'ât*, s. 23, 26, 28, 32, 33, 34, 35, 36, 39, 40, 41, 43, 44, 47.

37) Bkz. *Tezkiratu'l-mevzû'ât*, s. 26, 70, 91.

38) *Tezkiratu'l-mevzû'ât*, s. 97.

39) Örnekler için bkz. *Tezkiratu'l-mevzû'ât*, s. 36, 39, 42, 45, 65, 67, 77, 91, 99, 146.

40) Makdisî'nin 268 kişiden hadis rivayetinde bulunduğu belirtilmiştir. Hadis rivayetinde bulunduğu hocaları için bkz. Yıldırım, *İbnü'l-Kayserânî ve Hadisçiliği*, s. 145-164.

tır.⁴¹ Makdisî'nin talebesi Şîrûye, hocasının hadislerin sıhhat ve ravîlerin güvenilirlik derecesini çok iyi bildiğini, sünnete bağlılığı, taassuptan uzaklığı ve tarikata mensubiyetiyle tanıdığını ifade etmektedir.⁴² İbn Teymiyye (ö. 728/1328) de Makdisî'nin hadiste bilgin, ricâlde yetkin bir hadis hafızı olduğunu belirtmektedir.⁴³

O, ricâl ve ensâb konusunda uzmanlaşarak önemli bir konuma gelmiş, bu alanda önceki âlimlerden de istifade ederek birçok eser telif etmiştir.⁴⁴ Makdisî'nin ricâl ilminin bir alt dalı olan müttefik ve müfterik nispetler konusunda ilk eserlerden olma özelliğine sahip *el-Ensâbü'l-Müttefika fi'l-Hattî'l-Mütemâsile fi'n-Nakt ve'z-Zabt*⁴⁵ ile *İzâhü'l-İşkâl fi men Übhime İsmuhü mine'n-Nisâi ve'r-Ricâl*⁴⁶ gibi neşredilmiş eserlerinin yanı sıra kaynaklarda kendisine matbu' ya da mahtût olup olmadığı tespit edilemeyen birçok eser atfedilmektedir.⁴⁷

Ravîlerin kimlik tespiti, ricâl ilminin önemli konularından biridir. Çünkü bir rivayetin isnad açısından sahih olup olmadığını tespit edebilmek için ravîsinin ismini, lakabını, künyesini ve nisbesini bilmek gerekir. Makdisî, tenkit ettiği bazı ravîlerin isimlerinin yanı sıra künyelerini ya da künyelerini verip isimlerini zikretmiştir. Ebu's-Salt el-Herevî'nin adının Abdusselâm; Ebû Zilâl el-Ganâmîlî'nin Hilal b. Suveyd; Ebû Halef el-A'mî'nin Hâzim,⁴⁸ İbn Lehîa'nın Abdullah olduğunu,⁴⁹ Ali b. Musa'nın "Rızâ" diye maruf olduğu-

41) Makdisî'nin hadis rivayetindeki titizliğine dair örnekler için bkz. Makdisî, *Mensûr*, s. 65, 68; Zehebî, *Siyer*, C. XVIII, s. 530.

42) Zehebî, *Siyer*, C. XIX, s. 363; Kandemir, "İbnü'l-Kayserânî", s. 109.

43) Takiyüddin Ahmed el-Harrânî İbn Teymiyye, *Mecmu'u'l-Fetâvâ*, Dârü'l-Vefâ, Mansûra 1997, C. XI, s. 314.

44) "el-Müntehab min Kitâbi Ma'rifeti'l-Elkâb" adlı çalışması, lakablar ile ilgili konularda en çok müracaat edilen kaynakların başında gelen Ebû Bekr Ahmed b. Abdîrahmân b. Ahmed eş-Şîrâzî'nin (ö. 411/1020) çalışmasının ihtisar edilerek yeniden düzenlenmiş şeklidir Ayrıca Sahihaynın ricaline dair "*el-Cem' beyne Ricâli's-Sahîhayn*", "*Ma'rifetu Meşâyihî'l-İmâmeyn ellezîne uhrice 'anhum fi's-Sahîheyin*", "*el-Ensâbü'l-Müttefika fi'l-Hattî'l-Mütemâsile fi'n-Nakt ve'z-Zabt*", "*İzâhü'l-İşkâl fi men Übhime İsmuhü mine'n-Nisâi ve'r-Ricâl*" bu alandaki çalışmalarından bazılarıdır.

45) Hayruddîn ez- Ziriklî, *el-'Alâm Kâmûsu Terâcim li Eşheri'r-Ricâl ve'n-Nisâ*, Daru'l-'İlim li'l-Melayîn, Beyrut 2002, C. VI, s. 171; Bağdatlı, *Hediyetü'l-arifîn*, C. II, s. 82. Bu kitabı Kemâl Yûsuf el-Hût yayına hazırlamış ve Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye tarafından 1991 tarihinde Beyrut'ta basılmıştır.

46) Makrîzî, *el-Mukaffe'l-Kebîr*, C. V, s. 736; Bağdatlı, *Hediyetü'l-arifîn*, C. II, s. 82; Ziriklî, *el-'Alâm*, C. VI, s. 171. Bu kitabı Basim Cevâbire tahkik etmiş ve Mektebetü'l-Mu'allâ tarafından 1988 yılında Kuveyt'te yayımlanmıştır. İbnü'l-Kayserânî bu eseri hadislerin sened veya metninde ismi açıkça zikredilmeyen "recül, imrae, şeyh, fülân" ve benzeri cins isimleriyle işarette bulunulan mübhem râvileri açıklamak amacıyla telif etmiştir. Kitap 239 mübhem biyografiyi konu almış ve bunlar on altı bölüme ayrılarak incelemiştir.

47) Makrîzî, *el-Mukaffe'l-Kebîr*, C. V, s. 735- 736; Bağdatlı, *Hediyetü'l-arifîn*, C. II, s. 82-83; Ziriklî, *el-'Alâm*, C. VI, s. 171, Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifîn*, C. III, s. 364.

48) *Tezkiratu'l- mevzû'ât*, s. 35, 61, 63.

49) *Tezkiratu'l- mevzû'ât*, s. 49.

nu,⁵⁰ Musa b. Umeyr el-Anberî'nin künyesinin Ebû Harun; Cüneyd b. El-Âlâî'nin Ebu Hâzim; Osman b. Muksim er-Râzî'nin ise Ebû Seleme olduğunu açıklar.⁵¹

Aynı şekilde "el-Kûfî", "el-Cezerî", "ed-Dımeşkî", "el-Mekki", "el-Basrî", el-Hımsî" "el-Horasânî" şeklinde ravîlerin çoğunluğunun nisbelerine ve "Kûfe ehliendir", "Basra ehliendir", "Dımeşk ehliendir" vb. ibarelerle beldelerine işaret eder.⁵² Amr b. Halîf el-Hanâvî'nin nisbesini, "Hanâve, Askalan'ın bir köyüdür" diyerek açıklarken,⁵³ Süleyman b. Beşşâr'ın Şâm ve Mısır'da bulunduğundan, Abdurrahman b. Münîb el-Bağdadî'nin Farab'a yerleştiğinden bahseder.⁵⁴ Bazen de "el-Hanefî"⁵⁵ "en-Nasîbî"⁵⁶, "Cebriyye"⁵⁷, "Râfızî",⁵⁸ şeklinde ravînin mensub olduğu mezhebine dikkat çekmektedir.

Aynı şekilde ravînin kimliğini açıklayıcı aile ve kabile bilgisini paylaşır. Örneğin, Abdullah b. Ebî Nuceyh'in, Ali b. Medinî'nin babası; Vezzâ'ın Nâfî'nin amcazâdesi, Ya' kub b. Ya' kub Ebû Tâlib el-Kâdî'nin Ebu Yusuf'un dayısı, Sabbah b. Muhammed'in Ebu Hazim el-Becelî'nin oğlu, Abdülhamid b. Süleyman'ın Fuleyh'in kardeşi olduğunu zikreder.⁵⁹ Hatta kardeşin, râvî hakkındaki değerlendirmesine de yer verir: Yahya b. Ebî Enîs hakkında kardeşi Zeyd'in "yalancıdır, ondan hadis yazılmaz" şeklindeki tenkidini nakle-der.⁶⁰ Abdullah b. Salih'in Leys b. Sa'd'ın kâtibi; Osman b. Abdurrahman el-Vakkasî'nin Saîd b. Ebî Vakkas'ın neslinden, İsmail b. Muhammed b. Yusuf'un Cibrîl ailesinden olduğunu kaydeder.⁶¹ Anbese b. Saîd'in, Yezid b. Harun Anbese el-Mecnûn diye bilindiğini, Halil b. Mürr'e'ye Talha b. Zeyd, Abdurrahman b. İshak'a İbâd b. İshak da denildiğini açıklar.⁶²

50) *Tezkiratu'l- mevzû'ât*, s. 94.

51) Bkz. *Tezkiratu'l- mevzû'ât*, s. 41, 57, 58, 148. Diğer örnekler için bkz. *Tezkiratu'l- mevzû'ât*, s. 28, 34, 40, 41, 108, 127.

52) Davûd b. Galebe'nin Kûfe ehlienden, Bikâr b. Şuayb'in Dımeşk ehlienden, Bezi' b. Hassan'ın Basra ehlienden olduğunu zikreder. Örnekler için bkz. *Tezkiratu'l- mevzû'ât*, s. 25, 26, 29, 30, 32, 35, 38, 52, 139, 144.

53) *Tezkiratu'l- mevzû'ât*, s. 75.

54) *Tezkiratu'l- mevzû'ât*, s. 58, 108.

55) Muhammed b. Ziyad el-Hanefî, Muhammed b. Halid el-Hanefî isimlerini örnek verebiliriz. *Tezkiratu'l- mevzû'ât*, s. 25, 31.

56) Abdüsselâm b. Ebî Ferve için kullandığı nisbeyle, Hz. Ali ve taraftarlarına buğzedip düşmanlık besleyenleri kastetmesi kuvvetle muhtemeldir. Bkz. *Tezkiratu'l- mevzû'ât*, s. 140.

57) Ebû Hârûn diye künyelenen İsmail b. Muhammed b. Yusuf'un Cebriyye'den olduğunu belirtir. *Tezkiratu'l- mevzû'ât*, s. 41.

58) *Tezkiratu'l- mevzû'ât*, s. 31.

59) *Tezkiratu'l- mevzû'ât*, s. 29, 37, 68, 147.

60) *Tezkiratu'l- mevzû'ât*, s. 56, 135.

61) *Tezkiratu'l- mevzû'ât*, s. 67, 88, 137, 141.

62) *Tezkiratu'l- mevzû'ât*, s. 83, 90, 109.

Bazen Makdisî, İbn Hıbbân'ın ricâl bilgisindeki hatayı ortaya koyup kendince doğrusunu açıklamaya çalışmaktadır. Örneğin, “Zenci köleler edinir. Çünkü onlardan üç kişi cennet ehlinin efendileridir; Lokman, Bilâl ve Necâşî.” rivayetini Übeyn b. Süfyân el-Makdisî, Halîfe b. Selâm'dan, o da 'Atâ'dan, o da Hz. Abbâs'tan rivayet etmiştir. Makdisî, İbn Hıbbân'ın Ubeyn b. Süfyân ile Ebân b. Süfyân'ın farklı kişiler olduğunu, Ubeyn'den uzak durmak gerektiği; kendisinin ise ikisinin aynı kişiler ve Ubeyn'in Ebân'ın ismi taşıdığı olduğunu ifade ettikten sonra Buhârî'nin Ubeyn b. Süfyân'ın hadislerinin yazılmayacağını söylediğini nakleder.⁶³

Ricâl literatüründe özellikle metrûk ve yalancı ravîlerin, içerisinde uydurma rivayetler bulunan “nüsha” diye tanımlanan küçük hacimli eserlere sahip olduklarına işaret edilmektedir. Bunlarda isnad ve metin açısından mevzû rivayetler olduğu gibi, isnadı sahih olmakla birlikte metni uydurma ya da isnadı uydurma olmakla birlikte metni sahih rivayetler de bulunmaktadır.⁶⁴ Makdisî birçok yerde, tenkit ettiği ravînin hadis nüshasının bulunduğuna “له نسخة” (onun nüshası vardır) lafzıyla mutlak bir şekilde,⁶⁵ bazen de kayıtlayarak ravînin uzun (hacimli) bir nüshasının bulunduğuna işaret eder.⁶⁶ Çoğunlukla metrûk ravînin sahâbe ve tabiûn âlimlerine izafe ettiği uydurma rivayetleri içeren ya da ravînin tasarrufta bulunduğu maklûb nüshasına atıfta bulunur.⁶⁷ Örneğin, “metruk” lafzıyla cerh ettiği Alâi b. Zeydel'in Enes (b. Malik)'e; Afrika kâdısı Abdullah b. Umeyr'in Mâlik'e isnad ederek naklettiği mevzû bir hadis nüshasının bulunduğu; Bakıyye b. Velîd'in tedlis yaptığı bir nüshasının olduğunu açıklar.⁶⁸ Saîd b. Ziyad'ın teferrüd ettiği nüshasına, Muhammed b. Abdurrahman el-Beylemânî'nin (uydurma) itham edildiği

63) *Tezkiratu'l- mevzû'ât*, s. 25.

64) Örneğin, İbn Hıbbân (ö.354/965), cerh edilmiş ravîleri bir araya getirdiği “Kitâbu'l-mecrûhîn mine'l-Muhaddisin ve'd-Du'afa ve'l-Metrukîn” isimli eserinde birçok kişinin “uydurma nüsha” sahibi olduğunu ifade etmektedir. Ayrıca bu nüshadaki hadislerin tamamının veya bir kısmının sened ve metin açısından uydurma olduğu ya da metin açısından sahih olmakla birlikte isnad açısından mevzû olduğuna dair değerlendirmeler yapmakta ve bu tür rivayetlerden örnekler vermektedir. Bkz. İbn Hıbbân, *Kitâbu'l-mecrûhîn mine'l-Muhaddisin ve'd-Du'afa ve'l-Metrukîn*, Thk.: Hamdi Abdülmecîd es-Selefi, Dâru's-Samiî, Riyad 2000, C. I, s. 102, 123, 131, 144, 168, 190.

65) Zekerıyya b. Dured, Buhteri Abdu't-Tâîr', Abdullah b. Velîd'in bir nüshası olduğunu zikreder. Bkz. *Tezkiratu'l- mevzû'ât*, s. 28, 29, 42, 58, 67.

66) Dinâr b. Abdullah'ın ise hacimli (uzun) bir nüshasının olduğunu açıklar. *Tezkiratu'l- mevzû'ât*, s.106.

67) Abdülaziz b. Ebî Revâd'ın Nâ'fi'den rivayet ettiği; Ganîm b. Sâlim'in Enes'ten naklettiği mevzu bir nüshasının, Ma'mer b. Muhammed b. Ubeydullah'ın maklûb nüshasının, Saîd b. Ziyad'ın tasarrufta bulunduğu nüshasından bahseder. *Tezkiratu'l- mevzû'ât*, s. 62, 86, 108, 120, 126, 127.

68) *Tezkiratu'l- mevzû'ât*, s. 110, 149, 151. Bazı nüshalar ravîsinin tahammül ve edâ yollarındaki kusurundan dolayı uydurma olarak isimlendirilmiştir. Uydurma hadis nüshaları ve uydurma rivayetlerden müteşekkil bazı nüshalar hakkında bilgi için bkz. Muhammed Yılmaz, “Uydurma Hadis Nüshaları ve “Nüshatü Nübeyt b. Şerîf” İsimli Uydurma Hadis Nüshasından Nakledilen Bazı Rivayetlerin Değerlendirilmesi”, *ÇÜİFD*, C. 7, S. 1, Adana 2007, s. 4-8.

bir nüshasının olduğuna işaret eder.⁶⁹ Makdisî'nin farklı kullanımları, cerh lafızları ve ricâl tenkitlerinden hareketle mutlak bir şekilde zikrettiği "له نسخة" ifadesinden, çoğunlukta ravînin uydurma rivayetlerinin bulunduğu sahifesini kastettiği söylenebilir. Gerek muhtevasını oluşturan rivayetler yönüyle, gerekse bizzat rivayet tekniği açısından uydurma kabul edilen bu nüshaların içerisindeki rivayetlerin tamamen ya da kısmen uydurma olması da muhtemeldir.

Ayrıca o, kimliği ve nisbesi bilinmeyen ravîleri ya da ravînin hadis rivayetindeki durumunu açıklamaktadır. "Allah Rasûlü, nebîz ile abdest aldı" rivayetini nakleden Ebû Zeyd'in babasının ve beldesinin bilinmediğini,⁷⁰ İbn Hıbban'dan naklen, Eyyûb b. Zekvân ve kardeşi Nuh hakkında bir ihtilafın olmadığını açıklamaktadır.⁷¹

Eserde birkaç defa zikrederek en çok tenkit ettiği ravîler arasında Abdullah b. Lehâ,⁷² Muhammed b. Abdurrahman el-Beylemânî,⁷³ Abbad b. Kesîr,⁷⁴ Ali b. Musa er-Rızâ⁷⁵ bulunmaktadır. Tedlis yaptığı nüshasına işaret ettiği Bakıyye b. Velid'i tekrar zikrettiğinde "قد تقدم انه يدللس" (tedlis yaptığı önceden zikredilmişti) lafzını kullanır.⁷⁶ Tenkit ettiği ricâl arasında Gülsüm b. Cevşen, Sevbe b. Alvân gibi hanım ravîler de bulunmaktadır.⁷⁷

Ricâl ve ensâb alanında birçok eser telif eden Makdisî'nin özellikle ravîleri tanıtıcı kimlik bilgilerine, beldesine, bazen mezhebine dair açıklamalarda bulunduğu tespit edilmiştir.

3. Kullandığı Cerh Lafızları ve Delâletleri

Makdisî, İbn Hıbban'ın "Kitâbu'l-Mecrûhîn" adlı eserinde tenkit ettiği zayıf ya da metrûk ravîlerin rivayetlerine yer vermiştir. Ravîler hakkında gerek kendi görüşünü yansıtan gerekse münekkit muhaddislerden naklen, zayıf ya da metrûk ravîlere delâlet eden birçok cerh lafzı kullanmıştır. Ravîleri cerh-ta'dil açısından değerlendirmesi, nihaî noktada onların rivayetlerinin ayrıştırılması amacına yönelik bir faaliyettir.

3.1. Zayıf Ravîler Hakkında Kullandığı Lafızlar

Hadis usûlünde ravî ve mervî hakkında kullanılan ıstılahlardan biri olan "zayıf"ın farklı kullanımları dikkate alındığında mutlak olarak zayıf ravîye delâlet ettiğini söyle-

69) *Tezkiratu'l-mevzû'ât*, s. 63, 86.

70) *Tezkiratu'l-mevzû'ât*, s. 51.

71) *Tezkiratu'l-mevzû'ât*, s. 61.

72) "Huccet olmadığında ihtilaf etmediler" lafzıyla cerh etmiştir. Bkz. *Tezkiratu'l-mevzû'ât*, s.113, 117.

73) "Hadiste bir şey değildir" lafzıyla cerh etmiştir. *Tezkiratu'l-mevzû'ât*, s. 121, 139, 140.

74) *Tezkiratu'l-mevzû'ât*, s. 124.

75) *Tezkiratu'l-mevzû'ât*, s. 148.

76) *Tezkiratu'l-mevzû'ât*, s. 110.

77) *Tezkiratu'l-mevzû'ât*, s. 146.

mek mümkün değildir. Birlikte kullanıldığı diğer lafızlara göre veya tek başına zikredildiğinde ise diğer münekkitlerin ravî hakkındaki görüşleri dikkate alınarak delâleti tespit edilebilmektedir.⁷⁸ Örneğin Makdisî, Bişr b. Harb en-Nedbî'yi ta'zif ederken, Yahya b. Saîd el-Kattân'ın onu metrûk kabul ettiğini zikretmesi, ravînin terkedilmesini gerektirecek zayıflığının şiddetini göstermektedir.⁷⁹ Bununla birlikte Fedâle b. Cübeyr'in zayıflığına rağmen, rivayetiyle ihticâc edildiğini de açıklamaktadır.⁸⁰

Makdisî, “ضعيف” (zayıftır), “ضعيف الحديث” (hadiste zayıftır) lafzını mücerred olarak yedi ravî hakkında kullanmıştır.⁸¹ Bu kullanımlarında ravînin ve rivayetlerinin zayıflığını kastettiğini söylemek mümkündür. Saîd b. Sâlim el-Kaddâh hakkında kullandığı “ضعيف النظر” (dikkati zayıftır) lafzıyla hadis rivayetindeki titizliğinin ya da zabtının zayıflığına işaret etmiştir.⁸² “Zayıf” lafzını, ravînin ve rivayetlerinin yalancı ve münker olduğuna delâlet eden diğer lafızlarla birlikte kullandığı yerlerde, ravînin terk edilmesi gerektiğine delâleti kuvvetlidir.⁸³ Örneğin, “uzun aralıklarla ziyaret etmek, sevgiyi artırır” rivayetini nakleden Talha b. Amr, Muhammed b. Osman, Muhammed b. Halid ve Süleyman b. Kizan hakkında “ضعفاء كذابون” (onlar yalancı ve zayıftır) şeklindeki aşırı cerh lafzıyla hem yalancı hem de aşırı zayıf oldukları kasteder.⁸⁴ Ayrıca, eserde tek bir yerde geçen ve Hasan b. Siyâh el-Basrî hakkında kullanılan “ضعيف جدا” (aşırı zayıftır) ifadesinin metrûk ravîlerle ilgili olduğu açıktır.⁸⁵ Aynı şekilde zayıf olduğu konusunda âlimlerin ittifak ettiği ravî hakkındaki genel kanaati de “اجمعوا على ضعفه” (zayıf olduğunda hem fikirdirler) şeklinde aktarır.⁸⁶

Ravînin hadisin sened veya metninde kalb yaptığını göstermek için kullandığı, “قلبه إسناده”, “يروى المقلوبات”, “يقلب لأحاديث”, “يقلب لأخبار”, “كان يقلب” ve

78) Ahmet Yücel, *Hadis İliminde Tenkit Terimleri ve İlgili Çalışmalar*, MÜİFV. Yay., İstanbul 1998, s. 105.

79) *Tezkiratu'l- mevzû'ât*, s. 26.

80) *Tezkiratu'l- mevzû'ât*, s. 62.

81) *Tezkiratu'l- mevzû'ât*, s. 27, 30, 32, 35, 38, 139.

82) *Tezkiratu'l- mevzû'ât*, s. 125.

83) Muğîre b. Ziyâd el-Mevsilî hakkında “منكر ضعيف” (rivayetleri münker ve zayıftır), Hişâm b. Ziyâd Ebû Mikdam, Abdullah b. Ebî Amr hakkında “ضعيف متروك” lafzını kullanmıştır. Bkz. *Tezkiratu'l- mevzû'ât*, s. 86, 129. Diğer örnekler için bkz. *Tezkiratu'l- mevzû'ât*, s. 26, 32, 35, 45, 73.

84) *Tezkiratu'l- mevzû'ât*, s. 80.

85) *Tezkiratu'l- mevzû'ât*, s. 30.

86) Muhammed b. Abdurrahman hakkında bu lafzı iki defa kullanmıştır. Bkz. *Tezkiratu'l- mevzû'ât*, s. 27, 32.

"ركبه"⁸⁷ gibi lafızlar, çoğunlukla ravînin ve rivayetinin bu kusuru nedeniyle zayıf sayıldığına delâlet eder.⁸⁸ Ancak hadisleri kalb etmesiyle birlikte, ravînin terkinin gerektiren "ليس بشيء" (hiçbir şey değil) ve "يسرق" (hadisi çalar) gibi lafızları kullandığı kişilerin; "يروى المقلوبات والأوابد"⁸⁹ (maklûb ve asılsız haberler rivayet eder) lafzıyla kastettiği maklûb ve tuhaf (asılsız) hadisleri rivayet edenlerin metrûk olduğu anlaşılmaktadır.⁹⁰

Zayıf ravîlere delâlet etmek üzere nadiren de olsa, "لا يكتب حديثه الا على سبيل" (hadisleri ancak itibar için yazılır),⁹¹ "كان شيحا مغفلا" (rivayetinde gafil bir şeyh idi)⁹² cerh lafızlarını kullanmıştır. Ravînin vehminden kaynaklanan, mevkûf rivayetleri merfû' olarak ya da aksine bir şekilde rivayet etmesi gibi zabt kusurlarına, "يرفع الموقوف و يوصل" (mevkûf haberleri ref' eder ve mevsûl olarak nakleder) lafzıyla işaret etmiştir.⁹³ Birkaç yerde zikrettiği, "يروى ما لا يتابع عليه" (mütâbii bulunmayan haberler rivayet eder) lafzıyla ravînin teferrüdünü ya da ma'ruf olmayan münker rivayetlerini kastetmiş olabilir.⁹⁴ Bu terimlerle tenkit edilen ravîlerin rivayetleri daha ziyade mütâbaât ya da istişhâd amacıyla kullanılır.⁹⁵

3.2. Metrûk Ravîler Hakkında Kullandığı Lafızlar

Hadis ilminde adâletini ortadan kaldıran kusurlar nedeniyle kendisi ve rivayetleri terkedilen metrûk ravîler, en şiddetli cerh lafızlarıyla tenkit edilmiştir. Makdisî'nin metrûk ravîler hakkında kullandığı cerh lafızlarını iki grup altında değerlendireceğiz.

87) Ebû Yusuf'un dayısı Yahya b. Ya'kub Ebu Tâlib el-Kâdî hakkında kullanmıştır. *Tezkiratu'l-mevzû'ât*, s. 132.

88) *Tezkiratu'l-mevzû'ât*, s. 45, 46, 59, 64, 65, 68, 79, 95, 104, 107, 119, 123.

89) Harb Mevlâ ez-Zühri'nin maklûb ve tuhaf rivayetler naklettiğini, ondan rivayetinin helal olmadığını, rivayetinin ancak itibar amacıyla yazılacağını zikreder. Bkz. *Tezkiratu'l-mevzû'ât*, s. 100.

90) *Tezkiratu'l-mevzû'ât*, s. 106, 147.

91) *Tezkiratu'l-mevzû'ât*, s. 100.

92) Makdisî, bu lafzı sadece Vehb b. Hafs hakkında kullanmıştır. Bkz. *Tezkiratu'l-mevzû'ât*, s. 98.

93) Bu lafzı Hâlid b. Kâsım el-Medâinî hakkında kullanmıştır. Bkz. *Tezkiratu'l-mevzû'ât*, s. 129.

94) Bu lafzın kullanım örnekleri için bkz. *Tezkiratu'l-mevzû'ât*, s. 40, 42, 45.

95) Bir hadisin başka bir senedle gelen benzerini zikretmeye istişhâd; ferd olarak bilinen bir hadisin araştırma sonucunda başka tariklerinin bulunmasına mütâbaât; ferd zannedilen hadisin ferd olmadığını ortaya koyan rivayete ise mütâbî denilmektedir. Abdurrahmân İbnu'l-Kemâl Celâleddin es-Suyûtî, *Tedribu'r-râvî fî şerhi Takribi'n-Nevevî*, Beyrut 1985, C. I, s. 85.

3.2.1. Ravînin Yalancı Olduğuna Delâlet Eden Lafızlar

Makdisî, ravînin yalan söylemesi ve hadis uydurması sebebiyle metrûk olduğuna delâlet etmek üzere birçok cerh lafzı kullanmıştır. Ravînin yalancı olduğuna delâlet eden cerh lafızları, en şiddetli olanından başlamak üzere sırasıyla “دجال” (büyük yalancıdır), “كذاب” (yalancı), “كذاب يعرف به” (yalancılıkla tanınır) gibi lafızlardır. Tespit edebildiğimiz kadarıyla on üç ravî hakkında kullandığı “دجال” lafzını, İsmail b. Ziyâd, Abdullah b. Vehb en-Nesâî, İbrahim b. Hedye gibi ravîler hakkında çoğunlukla mücerred (tek başına) olarak kullanırken⁹⁶, bazen de “دجال كذاب”⁹⁷, “دجال يضع الحديث”⁹⁸ gibi diğer lafızlarla mürekkeb şekilde zikretmiştir. Eserinde yaklaşık doksan beş yerde zikrettiği “كذاب” terimi, ravînin yalancılığına delâlet etmek üzere en çok kullandığı lafızlardandır. Bir yerde ise Hz. Peygamber adına yalan söylediğini göstermek üzere “كذاب و يقال هو وضعه” (yalancıdır ve o rivayeti uydurduğu söylenir) ifadesini zikretmiş⁹⁹; başka bir yerde ise Süfyân b. Uyeyne'nin Halid b. Eyyûb hakkındaki “يرميه بالكذب” (yalanla itham edilir) şeklindeki görüşüne yer vererek, ravînin yalanla itham edildiğine işaret eder. Makdisî, eserinde sadece Eyyûb b. Selâm hakkında “zındık idi” şeklinde ağır bir cerh lafzını kullanarak yalancı ve metruk olduğunu açıklar.¹⁰⁰

Ravînin hadis uydurduğuna delâlet etmek üzere kullandığı “يضع” (uydurur), “كان” “يوصف بوضع الحديث” (hadis uydururdu), “هو وضعه” (onu uydurdu) “يضع الحديث”¹⁰¹ (hadis uydurmamakla nitelenir), “كان يعتاد ان يضع الحديث”¹⁰² (hadis uydurmaya alışkanlık haline getirdi) şeklindeki lafızları seksen yerde zikreder.¹⁰³ Bir yerde şüphe duymadan kesin bir şekilde ravînin uydurduğuna “لا نشك أنها موضوعة” (uydurma olduğundan şüphe duymayız),¹⁰⁴ “كان يضع صراحا” (açık bir şekilde uydururdu),¹⁰⁵

96) *Tezkiratu'l- mevzû'ât*, s. 23, 29, 30, 72, 96,115.

97) İshak b. Sehih el-Maltî ve Hasen b. Ali el-Adevî hakkında en şiddetli cerh lafzını kullanmıştır. Bkz. *Tezkiratu'l- mevzû'ât*, s. 25, 152.

98) Ahmed b. Hasen b. Eban, Muhammed b. Yahya b. Rezîn, Me'mun b. Ahmed el-Herevî, Yahya b. Anbese gibi ravîler hakkında kullanmıştır. Bkz. *Tezkiratu'l- mevzû'ât*, s. 66, 96, 98, 125, 127, 140, 143.

99) Bu lafzı, Leys'in kâtibi Abdullah b. Sâlih hakkında kullanmıştır. Bkz. *Tezkiratu'l- mevzû'ât*, s. 73.

100) *Tezkiratu'l- mevzû'ât*, s. 83.

101) Bu ifadeyi Bişr b. İbrahim el-Basrî hakkında kullanmıştır. Bkz. *Tezkiratu'l- mevzû'ât*, s. 102.

102) Bu lafzı, bir yerde Muhammed b. İbrahim eş-Şâmî hakkında kullanmıştır. Bkz. *Tezkiratu'l- mevzû'ât*, s. 102.

103) Örnekler için bkz. *Tezkiratu'l- mevzû'ât*, s. 23, 24, 25, 29, 33, 34, 38, 39, 42, 53, 54, 55, 60, 62, 63, 64, 67, 69, 75, 81, 84, 87, 88.

104) *Tezkiratu'l- mevzû'ât*, s. 104.

105) *Tezkiratu'l- mevzû'ât*, s. 83.

"يضع الحديث وضعاً" (aşırı bir şekilde hadis uydurur)¹⁰⁶ lafzıyla işaret ederken;¹⁰⁷ Saîd el-Mervezî ile Muhammed b. Alâse'nin ise hadis uydurmakla itham edildiğini,¹⁰⁸ "كلاهما يحتمل ان يكون صنعه" (o ikisinin bunu uydurmaları muhtemeldir) lafzıyla Saîd b. Musa el-Ezdî ile Süleyman el-Cebâyirî'nin hadis uydurduğunu belirtir.¹⁰⁹ "يروى الأشياء موضوعاً" ve "يروى الموضوعات" ifadeleri ile ravânin mevzû' haberler rivayet ettiğini açıklarken,¹¹⁰ bazı ravîlerin mevzû' haberleri ihtiva eden nüshalarına da işaret eder.¹¹¹ Örneğin, Ali b. Zureyk'in Enes'ten rivayet ettiği mevzû' bir nüshasının olduğunu zikreder.¹¹² Ahmed b. Hasen b. Kasım el-Kûfî'nin ise Mısır şehri ile ilgili hadis uydurduğunu belirterek,¹¹³ ravânin hangi konular hakkında hadis uydurduğuna işaret etmiştir.

Diğer taraftan "يروى عن الثقات ما ليس من حديثهم", "يروى الموضوعات عن الثقات", "يروى عن الثقات ما لا يقولون" ifadeleriyle bazı ravîlerin, sikâ (güvenilir), meşhur ve sağlam ravîler adına uydurma, onların söylemediği ve onların hadislerinden olmayan haberler naklettiğini belirterek, bir anlamda onların hadis uydurdıklarına işaret eder.¹¹⁴ Ayrıca, "يروى المناكير"¹¹⁵ (münker rivayetler nakleder), "يروى العجائب",¹¹⁶ (tuhaf şeyler rivayet eder) "يأتى بالأوابد",¹¹⁷ "يروى أشياء",¹¹⁸ "يأتى بالآوابد"¹¹⁹ (asılsız

106) *Tezkiratu'l-mevzû'ât*, s. 141.

107) Ravânin hadis uydurduğuna işaret eden diğer lafızlar için bkz. *Tezkiratu'l-mevzû'ât*, s. 34, 76, 83, 91, 104, 147.

108) *Tezkiratu'l-mevzû'ât*, s. 138.

109) *Tezkiratu'l-mevzû'ât*, s. 134.

110) Örnek kullanımlar için bkz. *Tezkiratu'l-mevzû'ât*, s. 28, 29, 44, 47, 55, 56, 57, 63, 66, 71, 72, 77, 83, 91, 94, 95, 113, 118, 122, 125, 129, 134, 138, 139, 144, 152.

111) Örneğin, İsâ b. Abdullah b. Muhammed, Abdurrahman et-Talhî, Bişr b. Avn ve Ubeydullah b. Kasım'ın, Abdullah b. İbâd'ın mevzû' haberleri içeren bir nüshası olduğunu belirtir. *Tezkiratu'l-mevzû'ât*, s. 60, 73, 80, 92, 127, 135, 144.

112) *Tezkiratu'l-mevzû'ât*, s. 89.

113) *Tezkiratu'l-mevzû'ât*, s. 146.

114) *Tezkiratu'l-mevzû'ât*, s. 26, 27, 30, 37, 48, 51, 55, 57, 60, 64, 69, 83.

115) *Tezkiratu'l-mevzû'ât*, s. 56, 59.

116) *Tezkiratu'l-mevzû'ât*, s. 33, 51, 69, 74, 117, 136, 150.

117) *Tezkiratu'l-mevzû'ât*, s. 98.

118) *Tezkiratu'l-mevzû'ât*, s. 46.

119) "Alışılmamış, görülmemiş bir anlamda ma'rûf olmayan şeyler nakleder" manasına gelen bu lafzı Abdullah b. Abdurrahman el-Cezerî ile Ahmed b. Ma'dân hakkında kullanmıştır. Bkz. *Tezkiratu'l-mevzû'ât*, s. 65, 104.

haberler rivayet eder) ve “یروی ما لا اصل له”¹²⁰ (aslı olmayan şeyler rivayet eder), “الحمل فيه عليه”¹²¹ (onu uydurduğuna hamledilir) gibi ifadelerin kinâye yoluyla hadisin uydurma olduğuna ya da ravînin hadis uydurduğuna delâlet etmesi kuvvetle muhtemeldir. “یروی المعضلات”, “یأتی المعضلات” (mu’dal haberler rivayet eder) ifadelerinin yanı sıra,¹²² “یضع المعضلات”¹²³ lafzını kullanması¹²³, bununla uydurmaları kastettiğini işaret etmektedir. Makdisî’nin “mu’dal” lafzını usûldeki teknik anlamına göre, senedinde inkita bulunan hadisler için değil de, sened ya da metninde illet bulunan ve sıhhatine hükmedilmeyen hadisler hakkında kullandığı anlaşılmaktadır. Örneğin, hakkında “یأتی المعضلات” lafzını kullandığı Muhammed b. Abdullah b. Alâse’nin sika kimseler adına hadis uydurduğunu ve ondan rivayetin helâl olmadığını zikreder.¹²⁴

Yalancı ravîler, uydurdıkları hadisleri piyasaya sürerken onların kabul edilebilmesi için dönemlerinde ma’rûf olan isnad yapılarını kullanmak durumundaydılar.¹²⁵ Mevzû‘ isnadlardan elde edilen verilere göre ise yalancı ravîler, bütün sahâbiler arasında en çok Enes b. Mâlik’le biten isnadları kullanmışlardır. Nitekim yalancı ve zayıf ravîleri içeren eserler incelenerek elde edilen 165 yalancı ravînin 486 mevzû‘ isnadı arasında 75 tanesi Enes b. Mâlik’le biten isnadlardan oluşmaktadır.¹²⁶ Cerh ve ta’dil alanında önemli bir isim olan İbn Hibban, yalancı râvîlerin Enes b. Mâlik’i mevzû‘ isnadlarında çokça kullandıklarından bahsederken;¹²⁷ *Tezkiratu’l-Mevzû‘ât*’ta ise bunun birkaç örneğini görmek mümkündür. Örneğin, “Dört şey vardır ki herkesin beğenisini kazanır; İbadetlerin başı olan susmak, tevâzu, Allah’ı zikretmek ve bir şeyin azlığı.” rivayetini ‘Avvâm b. Cüveyriye’nin, Ebû Muâviye > Hasan > Enes tarikiyle merfû olarak rivayet ettiğini, hâlbuki bu sözün Hz.Peygamber’in değil Hasan-ı Basrî’nin sözü olduğunu, ‘Avvâm’ın mevzû‘ hadisler rivayet ettiğini belirtir.¹²⁸

120) Bu ifadeyi, bir yerde Ömer b. Râşid el-Cârf için kullanmıştır. Bkz. *Tezkiratu’l-mevzû‘ât*, s. 70.

121) Bu lafzı Velîd b. Velîd el-Ansî ile Şû‘be’ye atfen Yezîd b. Süfyân Ebu’l-Mühzim hakkında kullanır. Bkz. *Tezkiratu’l-mevzû‘ât*, s. 101,107.

122) *Tezkiratu’l-mevzû‘ât*, s. 75, 83, 131.

123) *Tezkiratu’l-mevzû‘ât*, s. 98.

124) *Tezkiratu’l-mevzû‘ât*, s. 83.

125) Bekir Kuzudişli, “Hadis Tarihi Araştırmalarında Mevzû İsnad Verilerinden Yararlanma İmkân ve Sorunları”, *EKEV Akademi Dergisi*, S.32, Erzurum 2007, s. 92.

126) Yalancı ravîlerin kullandıkları mevzû‘ isnadları görmek için bkz. Bekir Kuzudişli, “Hadis Rivayetinde Aile İsnadları”, *İÜSBE*, (Yayımlanmış Doktora Tezi), İstanbul 2005, s. 383. Bu çalışmada, mevzû‘ isnadlar sadece aile isnadları yönüyle değerlendirilmiş, sahâbî ravîlerine göre bir sınıflandırma yapılmamıştır.

127) İbn Hibban, *Kitabü’l-mecrûhîn*, C. I, s. 398.

128) Makdisî, *Tezkiretü’l-Huffâz etrâfu ehâdîsi Kitâbi’l-Mecrûhîn li’bni Hibban*, Thk.: Hamdi b. Abdülmeccid b. İsmail es-Selefi, Riyad 1994, s. 52. Eserde, Enes b. Mâlik adına uydurulan haberler için bkz. *Tezkiratu’l-mevzû‘ât*, s. 33, 89, 120, 139.

Bir ravîyi tenkit ederken, bazen onun yalancı ve metrûk olduğuna delalet etmek üzere şiddetli cerh lafızlarını birlikte kullanmıştır. Örneğin, Muhammed b. Ebî Zeîyzea hakkında "münkeru'l-hadis" ve "zayıf" ile birlikte "deccâl"i kullanırken,¹²⁹ Ahmed b. Muhammed b. Fazl'ı "kezzâb", "hadis uydurur", "kalb yapar" ve "hadis hırsızdır" lafızlarıyla cerh etmiştir.¹³⁰

3.2.2. Metrûk Râvilerle İlgili Diğer Lafızlar

Makdisî'nin, ravînin ve rivayetlerinin terkedilmesine delâlet etmek üzere yaygın bir şekilde kullandığı cerh lafızları ise şunlardır: "متروك" (metruktur), "متروك الحديث", (hadisi terkedilmiştir) "ليس", (hadisi terkedilmiştir) "ترك حديثه", (onu terketti) "تركه", (hiçbir değeri yoktur) "ليس شيء في الحديث", (hadiste bir şey değildir) "لا شيء", (onunla ihticâc edilmez) "لا يحل الاحتجاج به", "لا يجوز الاحتجاج به", "لا يحتج به بحال", "لا يحتج بخبره", (bir şey değildir) "لا شيء", "لا يحتج به", "غير حجة", (hüccet değildir) "ليس بحجة", "لا تقوم بهم حجة", "به".¹³¹ Bu cerh lafızları içerisinde en çok, "hadisi terkedilmiştir" anlamına gelen "متروك الحديث", "hadisi delil olmaz" manasındaki "لا شيء" ile hadiste bir şey olmadığına delâlet eden "لا شيء" lafızlarıdır.¹³² "Güvenilir değildir" manasındaki "ليس بالمعتمدين" lafzını ise Amr b. Hâlid ile Âsım b. Damra hakkında kullanmıştır.¹³³

Yukarıdakilerle aynı anlama gelmekle ve ravî hakkında benzer hükmü ifade etmekle birlikte nadiren kullandığı lafızlar da mevcuttur. Örneğin, Mendel b. Ali için "يستحق" (terki müstehaktır) ¹³⁴ Ebu'd-Dihemâ hakkında "فيطل الاحتجاج به" (hadisiyle ihticac batıldır)¹³⁵ Süleyman b. Müslimle ilgili iki ayrı yerde "لا تحل الرواية عنه" (ondan rivayet helal değildir)¹³⁶ cerh lafızlarını kullanmıştır. Muhammed b. Ömer el-Vakîdî hakkında kullandığı "اجمعوا على تركه" lafzıyla, muhaddislerin terk edilmesi hususunda hem fikir olduklarına işaret eder.¹³⁷

129) *Tezkiratu'l-mevzû'ât*, s. 72.

130) *Tezkiratu'l-mevzû'ât*, s. 74. Bir cerh terimi olarak "sâriku'l-hadis" (hadis hırsız) hakkında geniş bilgi için bkz. Ali Kuzuoğlu, "Hadis Hırsız (Sâriku'l-Hadis): Bir Cerh Teriminin Anlatıkları", *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 4, S. 8, Gümüşhane 2015, s. 43-60.

131) Örnek kullanımlar için bkz *Tezkiratu'l-mevzû'ât*, s. 24, 26, 28, 31, 33, 37, 38, 42, 46, 48, 51, 53, 62, 65, 72, 74, 77, 89, 90, 94, 97, 104, 115, 120, 125, 127, 130, 143, 150.

132) Tespit edebildiğimiz kadıyla "لا شيء في الحديث" ve aynı anlama gelen lafızları 123 yerde; "لا يحتج به" ve türevlerini 90 yerde; "لا يحتج به" lafzını ise 118 yerde kullanmıştır.

133) *Tezkiratu'l-mevzû'ât*, s. 124.

134) *Tezkiratu'l-mevzû'ât*, s. 79.

135) *Tezkiratu'l-mevzû'ât*, s. 55.

136) *Tezkiratu'l-mevzû'ât*, s. 148, 150.

137) *Tezkiratu'l-mevzû'ât*, s. 85.

Ravînin metruk olması, münker hadis rivayet etmesi nedeniyle ise, cerh lafzı olarak “rivayetleri münkerdir” anlamına gelen “منكر الحديث” lafzını yaklaşık yetmiş yerde kullanılır.¹³⁸ Bazen “münkeru’l-hadis” lafzını “دجال”, “كذبه”, “متروك” ve “لا يحل” gibi ravînin terkinin gerektiren diğer cerh lafızlarıyla birlikte kullanması, rivayetlerinin çoğu münker olan ve rivayetleri delil olmayan, terkedilmesi gereken ravîleri kastettiğini göstermektedir.¹³⁹ Aynı şekilde birkaç yerde zikrettiği Abbâd b. Abdussamed hakkında bir yerde “münkeru’l-hadis” başka bir yerde “metrûk” lafızlarını kullanması, bunları yakın anlamda kullandığını ortaya koymaktadır.¹⁴⁰ Hatta Velîd b. Yezîd el-Hedâdî ile Bîşr b. Harb hakkındaki “منكر الحديث جدا” (hadisleri fazla münkerdir) lafzıyla onların rivayetlerinde çoğunun münker olduğunu belirtir.¹⁴¹ Muhaddislerce bu lafız, özellikle ilel ve mevzûât literatüründe mervî için uydurma anlamında, ravî hakkında “hadis uyduran kişi” manasında kullanılmıştır.¹⁴² Nitekim Ukbe b. Abdullah el-Es’am el-Basrî ve Temâm b. Nuceyh hakkında, “münker ve mevzû‘ haberler rivayet eder” ifadesinde “münker” ile “mevzû”yu birlikte zikretmesi de bu görüşü desteklemektedir.¹⁴³

Ancak, ravînin münker hadis rivayet ettiğini açıkça belirtmekle birlikte münker hadislerin niceliğine delâleti müphem olan ya da bazı rivayetlerinin münker olduğuna işaret eden, “منكر الحديث على قلته”, (rivayetlerinin bir kısmı münkerdir) “بيروى فى”, (münker haberler rivayet eder) “عنده مناكير” (münker hadisleri vardır) “حديثه مناكير”, (hadisinde münkerler vardır), “هذا ما انكر عليه”, (bu münker görülen bir hadistir) “انكر عليه هذا الحديث” (bu hadis nedeniyle münker sayıldı) gibi lafızlar da

138) Kullanım örnekleri için bkz. *Tezkiratu’l-mevzû’ât*, s. 35, 39, 41, 42, 47, 49, 50, 54, 57, 58, 60, 65, 67, 73, 76, 79, 82, 83, 84, 85, 87, 90, 95, 96, 99, 101, 102, 103, 105, 108, 111, 115, 118, 120, 124, 129, 130, 131, 133, 134, 137, 139, 142, 145, 147.

139) Örneğin Derest b. Ziyâd hakkında “منكر الحديث متروك” lafzını kullanır. *Tezkiratu’l-mevzû’ât*, s.149, diğer örnekler için bkz. s. 72, 75, 88, 90, 101.

140) *Tezkiratu’l-mevzû’ât*, s. 41, 42.

141) *Tezkiratu’l-mevzû’ât*, s. 52, 148.

142) Bu tür eserlerde münker teriminin, hadisin uydurma olduğuna delalet eden, “uydurmadır”, “uydurumaya benzemektedir”, “aslı yoktur”, “bâtıldır” gibi tabirlerle birlikte zikredilmesi, ilk asırlardan itibaren bu terimin aynı zamanda uydurma rivayetler hakkında kullanıldığını göstermektedir. Örnekler için bkz. İbn Ebî Hatim, Ebû Muhammed b. Abdurrahman, *İtelü’l-Hadis*, Beyrut 1985, C. I, s. 166, 297, 313, 431, 432; C. II, s. 54, 117, 209, 241; Nureddin Ali b. Sultan Muhammed el-Herevî Aliyyü’l-Kâri, *el-Masnu’ fi marifeti’l-hadisi’l-mevzû’ât*, Thk.: Abdulfettah Ebû Gudde, Kahire 1984, s. 68, 207, 209, 255, 259.

143) *Tezkiratu’l-mevzû’ât*, s. 90, 131.

kullanmıştır.¹⁴⁴ Bu lafızlar, münker rivayetleri olmakla birlikte ravînin metruk sayılmayıp zayıf olduğuna delâlet edebilir. Kaldı ki, bazı ravîler hakkında "münker" lafzını "ضعيف" (zayıftır) ile birlikte mürekkeb şekilde kullanırken,¹⁴⁵ bir yerde de zayıf ravînin teferrüd ettiğini göstermek üzere "منكر الحديث لا يتابع عليه" (hadisi münkerdir mütabiî bulunmamaktadır) şeklinde ifade etmiştir.¹⁴⁶ Dolayısıyla Makdisî'nin "münkeru'l-hadis" lafzını, çoğunlukla metrûk ravîler hakkında kullanmakla birlikte bazen, zayıf ravîler ya da rivayetlerinde teferrüd eden ravîlere delalet etmek üzere de kullandığı anlaşılmaktadır.¹⁴⁷

Ravînin terkine delâlet etmek üzere, bir hocadan duymamış olduğu hadisi ondan duymuş gibi rivayet etmesi manasındaki "كان يسرق الحديث", (hadis hırsızlığı yapardı) "ليس بثقة و لا مأمون" (sika değildir),¹⁵⁰ "ليس بثقة",¹⁴⁹ "سرقه",¹⁴⁸ "يسرق",¹⁵⁰ (sika ve güvenilir değildir) "لا يحل كتب حديثه"¹⁵¹ (hadisini yazamak helal değildir), "لا يساوى" (felakettir)¹⁵³ "الآفة منه" (ondan rivayet helal değildir) "تحل الرواية عنه" (beş para etmez)¹⁵⁴ "لا يحل ذكره الا بالقدح",¹⁵⁴ "شيأ" (tenkit dışında ondan bahsetmek helal değildir)¹⁵⁵ gibi ifadeler, onun nadiren kullandığı diğer cerh lafızlarıdır.

144) Örnek kullanımlar için bkz. *Tezkiratu'l-mevzû'ât*, s. 60, 74, 78, 82, 88, 89, 93, 123, 124, 126, 140, 135, 142.

145) *Tezkiratu'l-mevzû'ât*, s. 86, 100, 106, 152.

146) *Tezkiratu'l-mevzû'ât*, s. 106.

147) "Münker hadis" in muhaddisler tarafından farklı kullanımları için bkz. Ahmet Yücel, "Cerh Lafızlarından Münkeru'l-Hadis ve Farklı Kullanımları", *MÜİFD*, S.13-14-15, İstanbul 1997, s. 199-208.

148) Bu lafzın kullanım örnekler için bkz. *Tezkiratu'l-mevzû'ât*, s. 26, 43, 52, 74, 123, 135, 147. Klasik hadis usûlü kitaplarında çoğunlukla "maklûb hadis" konusu içinde yer alan "serikatu'l-hadîs" terimi "Bir kimsenin bir hocadan duymamış veya muteber bir yolla almamış olduğu bir hadisi ondan duymuş veya muteber bir yolla almış olduğunu iddia etmesi veya bir hocadan geldiği bilinen bir hadisi, bu hocanın tabakasındaki diğer bir hocaya nisbet etmesidir" şeklinde tarif edilmiştir. Muvafak b. Abdullah b. Abdülkâdir, *el-Beyân ve't-ta'rîf bi-sarikati'l-hadîsi'n-nebeviyyi's-şerîf*, Dâru't-tevhîd, Riyad 2007, s. 47; Abdullah Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, MÜİFV Yay. İstanbul 2011, s. 276.

149) *Tezkiratu'l-mevzû'ât*, s. 105, 109, 121, 138.

150) *Tezkiratu'l-mevzû'ât*, s. 90.

151) *Tezkiratu'l-mevzû'ât*, s. 52, 83.

152) *Tezkiratu'l-mevzû'ât*, s. 65, 70, 85, 94, 100, 110.

153) Bu lafzı Yahya b. Abdillâh el-Bâbelî ve Şeyh b. Ebî Hâlid el-Basrî hakkında kullanmıştır. Bkz. *Tezkiratu'l-mevzû'ât*, s. 34, 145.

154) *Tezkiratu'l-mevzû'ât*, s. 88, 120, 123.

155) Bu cerh lafzını Abdussamed b. Mattar ile Ömer b. Râşid el-Yemamî hakkında İbn Hibban'dan naklen aktarır. Bkz. *Tezkiratu'l-mevzû'ât*, s. 109, 139.

Mübhem ravîlerle ilgili çalışması da bulunan Makdisî,¹⁵⁶ ravînin terk edilmesini gerektiren sebeplerden biri olan “meçhul” lafzını Ğanîm b. Sâlim ve Musa et-Tavîl hakkında kullanırken,¹⁵⁷ Abdullah b. Abdülaziz’in beldesi ve nisbeninin,¹⁵⁸ Ebu Zeyd’in ise babası ve beldesinin muhaddisler tarafından bilinmediğine “لا يعرف” lafzıyla işaret eder.¹⁵⁹ Müellif, “hakkında şüphe vardır” manasındaki “فيه نظر” cerh lafzını, biri mücerred şekliyle Buhârî’den naklederek iki yerde kullanmıştır.¹⁶⁰ Buhârî’nin bu lafzı çoğunlukla ravînin terkini gerektiren diğer cerh lafzılarıyla zikretmesi sebebiyle metrûk ravîlere delâlet etmek üzere kullandığı belirtilmiştir.¹⁶¹ Örneğin, Muhammed b. Muâviye hakkında kullandığı “فيه نظر” lafzını, hadisinin münker olması ile birlikte zikretmesi, metrûk ravîye delâletini kuvvetlendirmektedir.

Ayrıca, zabtının aşırı kusurlu olması sebebiyle ravînin metrûk olduğunu belirtmek üzere bir yerde İshak b. Yahya b. Talha hakkında “كان ردىء الحفظ سيء الفهم” (hafızası sağlam değil, anlayışı kötüdür)¹⁶², Avn b. Umâre el-Basrî için “هو ممن كثر خطؤه فلا يحتج به” (hatası çok fazla olanlardandır, ihticac edilmez) lafzını kullanmıştır.¹⁶³ Yemân b. Adî el-Hımsî’nin hadislerinin, rivayetinde hata yapması nedeniyle delil olarak kullanılmayacağını belirtir.¹⁶⁴

Makdisî’nin eserde nadiren kullandığı ve diğerlerinden farklılık arz eden “لا يحل” (hayrete düşürmek dışında hadisini yazmak helal olmaz),¹⁶⁵ “فلا أدرى البلاء منه” (ondan daha büyük bir bela bilmiyorum)¹⁶⁶ gibi cerh lafızlarını da ravînin metrûk olduğuna delâlet etmek üzere kullandığı anlaşılmıştır.

156) Makdisî, mübhem ravîlerle ilgili *İzâhu’l-İşkâl* (Mektebe el-Mu’allâ, Kuveyt 1988) adlı çalışmasında iki yüz otuz dokuz biyografiyi konu almış ve bunları on altı başlık altında incelemiştir.

157) *Tezkiratu’l- mevzû’ât*, s. 110, 126.

158) *Tezkiratu’l- mevzû’ât*, s. 34.

159) *Tezkiratu’l- mevzû’ât*, s. 51.

160) *Tezkiratu’l- mevzû’ât*, s. 27, 152.

161) Yücel, *Hadis İliminde Tenkit Terimleri*, s. 123.

162) *Tezkiratu’l- mevzû’ât*, s. 122.

163) *Tezkiratu’l- mevzû’ât*, s. 149.

164) *Tezkiratu’l- mevzû’ât*, s. 28.

165) Bu lafzı tek yerde İmran b. Ebu’l-Fazl hakkında kullanmıştır. Bkz. *Tezkiratu’l- mevzû’ât*, s. 150.

166) Mevzû’ haberler rivayet eden Süleyman b. Ata ve Müselleme b. Abdillâh hakkında bu şiddetli cerh lafzını kullanmıştır. Bkz. *Tezkiratu’l- mevzû’ât*, s. 134.

4. Şartlı Cerh Örnekleri ve Cerh Sebepleri

Araştırmamızda Makdisî'nin bir ravîyi mutlak olarak değil de bazı özellik, vasıf ve şartlarla kayıtlanmış şekilde cerh ettiği de tespit edilmiştir. Ravîler hakkında cerh ve ta'dil açısından "falan şeyhten aldığı hadisler münkerdir", "şu hadisleri münkerdir", "şu riwayeti sebebiyle terkedilmiştir" gibi sınırlayıcı ifadeler "şartlı (nisbî) cerh" olarak değerlendirilebilir.¹⁶⁷ "Şartlı cerh-ta'dil" ifadesiyle, bir ravî hakkındaki cerh-ta'dilin zaman, mekân, hoca-talebe, rivayet lafızları, rivayet konusu, kaynağı gibi bir takım unsurlarla şartlı/nisbî hale getirilerek sınırlandırılması durumu kastedilmektedir.¹⁶⁸ Ravîden ya da rivayetine dair bir vasıftan kaynaklanan şartlı cerh örneklerini şöyle gruplandırabiliriz:

a) Belli bir muhaddisten naklettikleri haberler nedeniyle gerçekleşen cerhler

Ravîlerin hocalarıyla aralarındaki likâ ya da mümârese düzeyleri aynı olmadığı gibi, tahammül ettikleri hadisleri öğrenme, hıfzetme ve nakletme yeteneklerinin de farklı olması gayet tabiidir. Makdisî'nin, Katâde'den rivayette zayıf olduğunu açıkladığı Saîd b. Beşîr¹⁶⁹ gibi bazı hocalarından naklettikleri dolayısıyla tenkide uğrayan ravîler bulunmaktadır. "Tezkiratu'l-mevzû'ât"ta bunun birçok örneğini bulmak mümkündür: Müdrîk b. Abdîrahman et-Tanâvî, Humeyd'ten, Halid b. Osman el-Osmanî ise Malik'ten mütâbii bulunmayan hadisleri,¹⁷⁰ Nezzar, İkrime'den münker rivayetleri,¹⁷¹ Ebû Şers el-Kûfî, Şerik'ten uydurma haberler,¹⁷² Yahya b. Şebîb, Sevrî'den batıl şeyler,¹⁷³ Alâ b. Amr, Ebû İshak'tan tuhaf rivayetler,¹⁷⁴ Muhammed b. Münker ve Uveyd b. Ebî İmrân el-Cevnî, babasından hadis olmayan şeyler,¹⁷⁵ Abdülcebbar b. Ömer el-Eylî'nin mu'dal rivayetler¹⁷⁶ nakletmeleri sebebiyle eleştirilmiştir.¹⁷⁷

167) Şartlı (nisbî) cerh ve ta'dil hakkında geniş bilgi için bkz. Emin Aşıkutlu, *Hadiste Ricâl Tenkidi*, MÜİFV Yay., İstanbul 1997, s. 162-168.

168) Aşıkutlu, "Bir İsnad Tenkit Yöntemi Olarak Şartlı Cerh-Ta'diller ve Uygulamadaki Sonuçları", *MÜİFD*, S. 20, İstanbul 2001, s. 50.

169) *Tezkiratu'l-mevzû'ât*, s. 131.

170) *Tezkiratu'l-mevzû'ât*, s. 24, 79.

171) *Tezkiratu'l-mevzû'ât*, s. 26. Nu'man el-Ensârî Hişam'dan; Yahya b. Şebîb Sevrî'den naklettiği münker rivayetleri nedeniyle tenkit edilmiştir. Bkz. *Tezkiratu'l-mevzû'ât*, s. 116, 129.

172) *Tezkiratu'l-mevzû'ât*, s. 26. Rakeze b. Abdillâh, Mekhûl'den; Ca'fer b. Muhammed el-Antakî Zühayr'den uydurmalar rivayet eder. *Tezkiratu'l-mevzû'ât*, s. 144, 47.

173) *Tezkiratu'l-mevzû'ât*, s. 28.

174) *Tezkiratu'l-mevzû'ât*, s. 67.

175) *Tezkiratu'l-mevzû'ât*, s. 37, 81.

176) *Tezkiratu'l-mevzû'ât*, s. 54.

177) Diğer örnekler için bkz. *Tezkiratu'l-mevzû'ât*, s. 51, 81, 90, 91, 94, 96, 114, 115, 121, 127, 130, 135.

Ayrıca, belli bir ravîden doğrudan işitmediğini, ondan işitmiş gibi rivayet edenleri de (hadis hırsızı) bu nedenle cerh etmiştir.¹⁷⁸ Örneğin, Ebû İbâd ez-Zâhid'i Mahled'ten işitmediği hadisleri rivayet etmesi nedeniyle tenkit eder.¹⁷⁹ Bid'at ehlinde olup mezhebî görüşünü destekleyen rivayetler nakletmesi nedeniyle tenkit ettiği ravîler de vardır. Çünkü Şîa başta olmak üzere itikadî ve fikhî mezhep mutaassıplarının kendi mezheplerini ve düşüncelerini desteklemek amacıyla hadisler uydurdukları tarihî bir vakiydir. Makdisî, “*Muâviye’yi minberimin üzerinde gördüğünüzde öldürün*” haberinin senedindeki ‘Abbâd b. Yakûb er-Revâcinî’nin hem hadis hırsızı hem de Râfizilerin aşırılarından olduğunu belirterek tenkit etmiştir.¹⁸⁰

b) Muayyen bir rivayeti nedeniyle cerh edilenler

Bazen ravîlerin cerhi belirli bir veya birkaç rivayetine nisbetle sınırlandırılmıştır. Örneğin Makdisî, Hayyân b. Muğlis’in “*Allah Rasûlüne yüzü kırmızı renkli bir adam geldi. Ona ‘sen gülün babasıydın’ dedi*” rivayeti sebebiyle zayıf olduğunu;¹⁸¹ İsmail b. Yahya b. Abdullah et-Teymî’nin “*Allah Rasûlü, bir Müslümanı zımmî kişiden dolayı suçladı/sorumlu tuttu*” haberi nedeniyle terkedildiğini;¹⁸² Hasen b. Müslim’in “*Kim hasad zamanı geldiğinde Yahudîye ya da içki imal edecek birine satmak üzere üzümü elde tutarsa, gerçekten cehennem ateşi ansızın basireti üzerine girmiş olur*” rivayetini naklettiği için tenkit edildiğini belirtir.¹⁸³ Eyyûb b. Vâkîd el-Kûfî’nin naklettiği “*Kim bir topluluğa uğrarsa (misafir olursa) onlardan izin almadan oruç tutmasın*” rivayetinin ise münker olduğu ve bu nedenle onun zayıf kabul edildiğini açıklar.¹⁸⁴

Hadis ilminde tercih edilen görüşe göre ta’dil için olmasa da cerhin sebebinin zikredilmesi gerekmektedir. Çünkü cerh sebebi olan bir takım şeyler kişiden kişiye değişebilmekte ya da bazılarında göre cerh nedeni kabul edilen bir durum, diğerleri için cerh nedeni olmamaktadır.¹⁸⁵ Bunun için cerh ve ta’dil yapacak münekkit muhaddislerin cerh sebeplerini bilmesi ve açıklaması gerekir.¹⁸⁶ Zira hadis usûlünde cerhin geçerli ve müfesser olmaması halinde reddedileceği genel bir kural olarak görülmektedir.¹⁸⁷ Makdisî’nin eserinde tenkit ettiği ravîler hakkında genellikle cerh sebeplerini ve ravîden kaynaklanan

178) Serâ b. Âsım, hadis hırsızı olarak tenkit edilir. Bkz. *Tezkiratu’l-mevzû’ât*, s. 52.

179) *Tezkiratu’l-mevzû’ât*, s. 151.

180) *Tezkiratu’l-mevzû’ât*, s. 31.

181) *Tezkiratu’l-mevzû’ât*, s. 79.

182) *Tezkiratu’l-mevzû’ât*, s. 50.

183) *Tezkiratu’l-mevzû’ât*, s. 116.

184) *Tezkiratu’l-mevzû’ât*, s. 129.

185) İbnü’s-Salâh, Ebû ‘Amr Osman b. Abdurrahmân, *Ulûmu’l-Hadîs*, Dâru’l-Fikr, Dımaşk, 1986, c. I, s.106; Muhammed b. Abdülhayy Ebû’l-Hasanât el-Leknevî, *er-Ref’ ve’t-Tekmül fi’l-Cerh ve’t-Ta’dil*, Mektebetü İbn Teymiyye, trs., s. 27.

186) Kâsımî, Cemalüddin, *el-Cerh ve’t-Ta’dil*, Dâru’l-Hadîs, Kahire, trs., s. 68.

187) İbn Hacer, *Hedyu’s-sârî mukaddimetü Fethu’l-Bârî*, Beyrut 1982, s. 381.

hata ve illeti kısa ifadelerle açıkladığı görülmektedir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla tenkit ettiği ravîler hakkında açıkladığı cerh sebeplerini genel olarak şöyle sınıflandırabiliriz:

a) Rivayetindeki teferrüdü dolayısıyla cerh edilenler

Ferd ve garib hadisler alanında etraf çalışması bulunan Makdisî, yalancı ve aşırı zayıf olan ravînin teferrüdünü cerh sebebi olarak zikretmiştir.¹⁸⁸ Nitekim Tirmizî (ö.279/892), yalancılıkla suçlanan veya gaffeti ve çok hata yapması sebebiyle cerhedilen ravînin teferrüd ettiği ve başka bir tariki de bilinmeyen hadis ile ihticac edilmeyeceği görüşündedir.¹⁸⁹ Makdisî de özellikle yalancı ravîlerin, münker, maktûb ve mütâbii bulunmayan hadis rivayet edenlerin teferrüdlerinin delil olamayacağını açıklar.¹⁹⁰ Örneğin, Buhterî b. Abdu't-Tâî ve Selam b. Sâlim'in rivayetleriyle teferrüd ettikleri zaman ihticâc olunmayacağını,¹⁹¹ Ma'mer b. Muhammed b. Ubeydullah'ın "maktûb nüshasında babasından naklettiği rivayetlerde teferrüd ettiğini açıklamaktadır.¹⁹²

b) Ravînin ihtilata uğraması nedeniyle cerh edilmesi

Genellikle yaşlılık, hastalık, körlük, kitaplarının kaybolması gibi sebeplerden kaynaklanan bunama (ihtilat, teğayyur) zaman şartına bağlı olarak ravînin kısmen cerh edilmesi gerektirmiştir.¹⁹³ Makdisî, Kureys b. Enes'in ferd/garib rivayetlerinin kabul edilmeyeceğini, zira ihtilata maruz kaldığını;¹⁹⁴ Hilal b. Habbâb Ebu'l-Alâî'nin ömrünün sonuna doğru ihtilata uğradığını onun hadislerinin delil olamayacağını açıklar.¹⁹⁵ Makdisî'nin, hakkında muhaddislerin terkinde icmâ' ettiklerini belirttiği¹⁹⁶ Abdullah b. Lehâ ise genel anlamda tevsîk edilmekle birlikte, kitapları yandıktan sonra rivayetleri karıştırdığı, sahih olmayan başka nüshalardan rivayette bulunduğu veya kendisine nispet edilen (telkin) rivayetleri kabullendiği için cerhedilmiştir.¹⁹⁷

188) Makdisî, *Etrâfu'l-Garâib ve'l-Efrâd, li'd-Dârakutnî* çalışmasını, bütün garib ve ferd hadisleri toplamak için değil, *Dârekutnî'nin el-Fevâidü'l-Efrâd* adlı eserinde bulunanları etrâf şeklinde tertip etmek üzere telif ettiğini zikreder. Makdisî, *Etrâfu'l-Garâib ve'l-Efrâd, li'd-Dârakutnî, Dâru't-Tedmiriye, Riyad 2007, s. 31.*

189) Abdurrahman b. Ahmed İbn Receb el-Hanbeli, *Şerhu İlelü't-Tirmizi, Nşr.: Subhi es-Samerrâi, Beyrut 1985, s. 75-76.*

190) Örnekler için bkz. *Tezkiratu'l-mevzû'ât, s. 78, 97, 107, 115, 124, 125, 128, 131, 135, 138, 142, 145, 149.*

191) *Tezkiratu'l-mevzû'ât, s. 30, 46, 54.*

192) *Tezkiratu'l-mevzû'ât, s. 86.*

193) Ravînin hadis rivayetine ehliyetini yok eden akıl eksikliği ve zayıflığı diye ifade edilen ihtilat hakkında bkz. Ebû Bekr Ahmed b. Ali el-Hatîb el-Bağdadî, *el-Kifâye fi İlmi'r-Rivâye, Nşr.: Ömer Ahmed Hâşim, Beyrut 1986, s. 165-168; Ebû Amr Osman b. Abdurrihmân İbn Salah, Marifetu Ulûmi'l-Hadis, Dâru'l-Küttübi'l-İlmiyye, Beyrut 2002, s. 493-498.*

194) *Tezkiratu'l-mevzû'ât, s. 47.*

195) *Tezkiratu'l-mevzû'ât, s. 91.*

196) *Tezkiratu'l-mevzû'ât, s. 49.*

197) İbn Hacer, *Tehzibu't-tehzib, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, trs., C. II, s. 411-412.*

c) Sika ravîlere muhalefet sebebiyle cerh edilenler

Makdisî, Yahya b. Muhammed b. Kays'ın mürselleri merfû' olarak naklettğini, bunun içindir ki rivayetlerinin sika ravîlerin naklettikleriyle karşılaştırılması gerektiğini açıklar.¹⁹⁸ Ayrıca Ebu'l Müsennâ'yı sika ravîlere muhalif haberler rivayet ettiğini,¹⁹⁹ Muhammed b İbrahim eş-Şâmî'yi Şâmlı sika muhaddisler adına hadis uydurduğu gerekçeyle tenkit etmektedir.²⁰⁰

d) Çeşitli nedenlerden dolayı ravîyi cerh etmesi

Yeman b. Adî Ebu Adî el-Hımsî'nin rivayetinde çokça hata yapması,²⁰¹ Muhammed b. Halîd el-Hanefî ve Ahmed b. Abbas b. İsâ'nın haberleri kalb etmesi ve mevkûf rivayetleri müsned olarak nakletmesi,²⁰² Münzir b. Ziyad et-Tâî, İsmail b. Ubâde, Kâmil b. Âlai isnadları kalb etmesi,²⁰³ Muhammed b. Hasen el-Müzenî mevkûfları merfu, mürselleri müsned (muttasıl) olarak rivayet etmesi,²⁰⁴ Fedâle b. Hasîn ve Ali b. Mis'ade el-Bâhîlî'nin mütabii bulunmayan ve hadis olmayan haberleri rivayet etmesi,²⁰⁵ nedeniyle cerh edilmiştir. Aynı şekilde Bakıyye'nin duafâdan nakilde bulunması,²⁰⁶ Müselleme b. Ali el-Hasenî'nin irsal yapması,²⁰⁷ Cebbâre b. Muğallis'in sikalardan olmakla birlikte Yahya el-Hamânî'nin onun hadisini ifsâd etmesi,²⁰⁸ Ahves b. Hakîm'in Ali b. Ebî Tâlib'e değer vermemesi sebebiyle cerh edildiği nakleder.²⁰⁹

Genel anlamda sika veya zayıf olan pek çok ravî için geçerli olan şartlı cerh ve ta'dil, kabulünde veya terkinde ittifak edilmedikçe her ravînin alınacak veya terkedilecek rivayetlerinin bulunabileceğini ortaya koymaktadır.²¹⁰

5. Ricâl Tenkit Kaynakları

Makdisî, münekkit muhaddislerin ravî hakkındaki ortak görüşüne farklı yerlerde işaret eder. Örneğin, Mûsa b. Dinâr ile Hasen b. Dinâr ve Mendel b. Ali hakkında

198) *Tezkiratu'l- mevzû'ât*, s. 55.

199) *Tezkiratu'l- mevzû'ât*, s. 106.

200) *Tezkiratu'l- mevzû'ât*, s. 138.

201) *Tezkiratu'l- mevzû'ât*, s. 28,

202) *Tezkiratu'l- mevzû'ât*, s. 31, 36.

203) *Tezkiratu'l- mevzû'ât*, s. 50, 56, 93.

204) *Tezkiratu'l- mevzû'ât*, s. 77.

205) *Tezkiratu'l- mevzû'ât*, s. 36, 66.

206) *Tezkiratu'l- mevzû'ât*, s. 69.

207) *Tezkiratu'l- mevzû'ât*, s. 80.

208) *Tezkiratu'l- mevzû'ât*, s. 133.

209) *Tezkiratu'l- mevzû'ât*, s. 120.

210) *Aşıkutlu, Şarhı Cerh-Ta'dil*, s. 76.

211) *Tezkiratu'l- mevzû'ât*, s. 101, 111, 141.

"ضعفه الجماعة" (muhaddisler onu zayıf kabul etti),²¹¹ Nuh b. Ebî Meryem ve Muhammed b. Abdirrahman için "اجمعوا على تضعيفه" (zayıf olduğunda hem fikirdirler),²¹² İbn Lehîa ile Muhammed b. Ömer el-Vâkıdî için "اجمعوا على تركه",²¹³ Ömer b. Râşid ve İshak b. Ebî Ferve ile ilgili "تكلم فيه الجماعة" (muhaddisler onu tenkit etmiştir)²¹⁴ gibi cerh lafızlarıyla münekkit muhaddislerin ortak değerlendirmelerine yer vermektedir. Makdisî'nin ricâl hakkındaki görüşleri, çoğunlukla nakilde bulunduğu cerh-ta'dil otoritelerin değerlendirmeleriyle örtüşmektedir. Abdurrahim b. Zeyd el-Amî ve babasının "zayıf" olduklarına hükmederken, Yahya ve İbn Hıbban'ın da aynı görüşte olduklarını zikreder.²¹⁵

Müellif, bazen kendi görüşünü zikretmeyip sadece ravî hakkında münekkit muhaddislerin değerlendirmesini nakleder.²¹⁶ Bazen de ravîler hakkında görüşlerine başvurduğu otoritelerden farklı bir hüküm verebilmektedir. Sika olduğuna hükmettiği Abbâd b. Kesir er-Remlî'yi İbn Hıbban "hadisi delil olarak kullanılmaz" lafzıyla cerh etmiştir.²¹⁷ Eymen b. Nâil Ebû İmrân hakkında İbn Maîn'in olumlu görüşünü "حسن الرأي فيه" şeklinde zikrederken, onun mütâbii bulunmayan ferd rivayetlerinin bulunduğunu belirterek tenkit eder.²¹⁸ Aynı şekilde Makdisî, Leys b. Ebî Selîm'in zayıf olduğuna hükmederken; Yahya ve Ahmed b. Hanbel'in onu "metrûk" kabul ettiklerini ifade eder.²¹⁹

Hasen b. Hakem en-Nehâî'yi İbn Adî'nin kitabında zikretmediğinden bahsetmesi, İbn Hıbban'a göre hadisteki durumunun araştırılması gerektiğine işaret etmesi, görüşlerine başvurduğu cerh ve ta'dil otoritelerinin ricâl değerlendirmelerinden haberdar olduğunu ve dikkate aldığını gösterir.²²⁰

"Muâviye'yi minberimin üzerinde gördüğünüzde öldürün." rivayetinin isnadındaki aşırı Rafizî olan Abbâd b. Yakûb'un, hadisi Hakem b. Zahîr el-Fezârî el-Kûfî'den çaldığını, meşhur ravîlerden münker hadisler naklettiğini; her ne kadar Buhârî kitabında ondan sadece bir nakilde bulunmuşsa da,²²¹ o bu hadisten dolayı terk edilmeyi hak ettiğini be-

212) *Tezkiratu'l-mevzû'ât*, s. 89, 92, 131.

213) *Tezkiratu'l-mevzû'ât*, s. 49, 85.

214) *Tezkiratu'l-mevzû'ât*, s. 103, 140.

215) *Tezkiratu'l-mevzû'ât*, s. 46.

216) Örnekler için bkz. *Tezkiratu'l-mevzû'ât*, s. 88, 96, 100, 101, 114.

217) *Tezkiratu'l-mevzû'ât*, s. 151.

218) *Tezkiratu'l-mevzû'ât*, s. 86.

219) *Tezkiratu'l-mevzû'ât*, s. 105.

220) *Tezkiratu'l-mevzû'ât*, s. 114.

221) Buhârî'nin Süleyman > Şu'be > Velid > Abbâd b. Ya'kub el-Esedî > Abbâd ibnu'l-Avvâm > Şeybânî > Velîd b. Ayzâr > Ebû Amr eş-Şeybânî > İbnu Mes'ûd tarikiyle naklettiğine göre; Bir adam Peygambere amellerin en faziletlisi hangisidir? diye sordu. Peygamber (s.a.s): "Vakti içinde kılınan namazdır ve ana-babaya itaattir. Sonra Allah yolunda cihâd etmektir" buyurdu. Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmiu's-Sahîh*, Çağrı Yay., İstanbul 1992, Tevhîd 48.

lirtir. Buhârî'nin ondan rivayette bulunmasının, onun mutlak olarak doğruluğuna delalet etmeyeceğini, bu rivayetinden dolayı zamanındaki muhaddislerin Buhârî'yi eleştirdiklerini, bazı hadis hafızlarının Abbâd'dan hadis nakletmeyi terk ettiklerini açıklar. Ayrıca İbn Adî'den naklen onun Ehl-i Beyt'in fazileti ile ilgili yaptığı rivayetlerin başkaları tarafından münker olarak değerlendirildiğini belirtmektedir.²²²

Ravî hakkında cerh ve ta'dil imamlarının farklı görüşlerine yer vermesi, özellikle sika ravîler hakkında diğer otoritelerin tenkitlerini birlikte zikretmesi, ricâl tenkidinde tarafsız ve nesnel hareket ettiği şeklinde değerlendirilebilir. Örneğin, Bağdat kadısı Saîd b. Abdirrahman'ı Yahya b. Said el-Kattan "sika" olarak tevsik ederken, İbn Hibban, sika ravîlerden mevzû' haberler rivayet ettiğini belirterek cerh eder.²²³ Yine İbn Hibban'ın "ondan rivayet helâl değildir" lafzıyla cerh ettiği, İbn Maîn'in tevsik ettiği Muhammed b. Abdullah b. Alâse hakkında, hadis uydurduğuna ve mu'dallar rivayet ettiğine hükmetmiştir.²²⁴ Diğer taraftan bu örnekler, ravîler hakkında verilen hükmün izafılığı ni yani bir kişi ya da mezhebe göre sika kabul edilen ravînin, başka bir münekkit tarafından zayıf hatta metruk olarak değerlendirilebildiğini göstermektedir.

Makdisî'nin ricâl tenkitlerinde görüşlerine başvurduğu münekkit muhaddisler ve onlardan yaptığı nakil sayıları aşağıdaki tabloda gösterildiği şekildedir:

Tablo 1. Makdisî'nin Rical Tenkit Kaynakları

S.No	Rical Tenkidinde Görüşlerine Başvurduğu Münekkitler	Nakil Sayısı
1	İbn Hibban ²²⁵	56
2	Yahya İbn Maîn ²²⁶	36
3	Yahya b. Saîd ²²⁷	22
4	Ahmed b. Hanbel ²²⁸	20
5	Buhari ²²⁹	12

222) *Tezkiratu'l- mevzû'ât*, s. 35.

223) *Tezkiratu'l- mevzû'ât*, s. 72.

224) *Tezkiratu'l- mevzû'ât*, s. 83.

225) İbn Hibban'dan yaptığı nakiller için bkz. *Tezkiratu'l- mevzû'ât*, s. 23, 27, 33, 34, 39, 41, 44, 46, 48, 49, 50, 58, 60, 61, 62, 66, 72, 75, 77, 79, 83, 85, 88, 91, 94, 95, 97, 102, 109, 111, 112, 114, 124, 127, 128, 131, 135, 137, 138, 139.

226) Yahya b. Maîn'den yaptığı nakiller için bkz. *Tezkiratu'l- mevzû'ât*, s. 28, 30, 34, 46, 48, 49, 51, 55, 63, 64, 70, 71, 73, 81, 83, 85, 86, 91, 92, 115, 116, 119, 122, 123, 128, 132, 133, 134, 140, 141, 142, 144, 146, 149, 150.

227) Yahya b. Saîd'ten yaptığı nakiller için bkz. *Tezkiratu'l- mevzû'ât*, s. 24, 26, 34, 48, 59, 70, 88, 91, 93, 102, 105, 107, 108, 116, 123, 128, 137, 140, 152.

228) Ahmed b. Hanbel'in ricâl değerlendirmeleri için bkz. *Tezkiratu'l- mevzû'ât*, s. 29, 48, 59, 71, 75, 82, 86, 88, 91, 102, 105, 108, 115, 120, 123, 124, 137, 140, 141, 142.

229) Buhârî'den naklettiği ricâl değerlendirmeleri için bkz. *Tezkiratu'l- mevzû'ât*, s. 24, 34, 54, 78, 79, 85, 86, 100, 128, 131, 132, 152.

6	İbn Adî ²³⁰	11
7	Nesâî ²³¹	7
8	Abdurrahman b. Mehdî, Darakutnî ²³²	4
9	Ebu Hatim er-Razi, Şu'be b. Haccâc ²³³	3
10	Süfyan b. Uyeyne, İmam Malik ²³⁴	2
11	Vekî' b. Cerrâh, Yahya b. Abdîrrahman, İsmail b. Uleyye, Ebu Zur'a ed-Dimeşkî, İbn Saîd, Süfyan es-Sevrî, İbn Münîa, Abdullah b. Mübarek, El-Ezdî, Ali b. Medinî, Yahya er-Râzî ²³⁵	1

Bu tablodan da anlaşılacağı üzere Makdisî, İbn Hibban'ın "Kitâbu'l-Mecrûhîn" adlı eserindeki rivayetlerden hareketle eserini oluşturduğu için ricâl tenkidinde en fazla onun görüşlerine başvurmuştur. İbn Hibban'dan sonra ravî tenkitlerinde en çok nakilde bulunduğu münekkit muhaddisler, dönemin otoriteleri arasındaki Yahya b. Saîd el-Kattan (ö.198/813), Yahya b. Maîn (ö.233/848), Ahmed b. Hanbel (ö.241/855), Buharî (ö.256/870), Nesâî (ö.303/915) ve İbn Adî (ö.365/976) gibi âlimlerdir.

6. Rivayetin Sıhhatini Tespitte Ricâl Tenkidi Örnekleri

Rivayetin Hz.Peygamber'e aidiyetini tespiti ve tenkidi noktasında isnad ya da ricâl tenkidi her zaman öncelikli bir kriter olarak algılanmıştır. Zira Hz.Peygamber'e dayanan bir kaynağı olmayan rivayet, anlam ve muhteva açısından ne kadar doğru olsa da, hadis olarak dinî değere haiz değildir. "İsnad" kelimesinin, sözlük anlamına uygun olarak "bir hadis hakkında tashih veya taz'if hükmünün üzerine bina edildiği dayanak" anlamında kavramsallaşması, ayrıca geçmişte yapılan sahih ve zayıf hadis tanımları da bu yargıyı destekler niteliktedir.²³⁶ Makdisî, eserinde genellikle ravînin, yalancı ve metrûk olmasından hareketle rivayetin mevzû' olduğuna hükmetmiştir. Örneğin, "Yüce Allah'ın hiç sevmediği dil Farsça'dır, Şeytanların konuştuğu dil Hûzice'dir."²³⁷ *Cehennemdekilerin dili*

230) İbn Adî'nin ricâl değerlendirmeleri için bkz. *Tezkiratu'l- mevzû'ât*, s. 39, 41, 44, 75, 85, 107, 110, 112, 114, 124.

231) Nesâî'den yaptığı nakiller için bkz. *Tezkiratu'l- mevzû'ât*, s. 24, 71, 79, 91, 92, 128, 136.

232) Abdurrahman b. Mehdî ve Darakutnî'den naklettiği görüşler için bkz. *Tezkiratu'l- mevzû'ât*, s. 32, 71, 73, 91, 99, 124, 140.

233) Ebû Hatîm er-Râzî ve Şu'be'nin ricâl değerlendirmeleri için bkz. *Tezkiratu'l- mevzû'ât*, s. 53, 99, 101, 112, 135, 148.

234) Yahya b. Ubeydullah b. Mevheb'i tenkit etmiş; Ya'la b. Hilal et-Tahhan'ın yalancı olduğuna hükmetmiştir. Bkz. *Tezkiratu'l- mevzû'ât*, s. 70, 131. İmam Mâlik, Atâf b. Hâlid'i "ondan hoşlanmazdı" lafzıyla, Salih b. Nehban'ı "sika değildir" diyerek cerh etmiştir. Bkz. *Tezkiratu'l- mevzû'ât*, s. 52, 121.

235) Ricâl değerlendirmeleri için bkz. *Tezkiratu'l- mevzû'ât*, s. 29, 72, 98, 99, 100, 105, 124, 126, 135, 142.

236) Klasik hadis usûlünün "isnad merkezli" olduğu görüşünü benimseyen Kırbaoğlu, klasik "sahih" ve "zayıf" hadis tanımlarını eleştirmektedir. Bkz. Kırbaoğlu, *Hadis Metodolojisi*, s. 109-136.

237) Hûz, İran'da bir bölgenin adıdır. Mecdüddîn el-Mübârek b. Muhammed İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye fî Ğarîbi'l-Hadis ve'l-Eser*, Beytü'l-Efkâr ed-Düveliyye, Ammân 2003, s. 291.

Buhâraca'dır. Cennet ehlinin dili Arapçadır."²³⁸ rivayetinin asılsız bir mevzû haber olduğuna hükmettikten sonra gerekçesini şöyle açıklamaktadır: "Bu rivayeti İsmail b. Ziyâd, Âsım el-Kattân'dan, o da Makburî'den, o da Ebû Hureyre'den rivayet etmiştir. Mütakaddim âlimler cerh kitaplarında İsmail'i tenkit etmişlerdir. Fakat müteahir âlimler onu tenkit etmemişlerdir. İbn Hıbbân, İsmail b. Ziyad'ın hadis uydurmada "deccâl" olduğunu ve tenkid amacı dışında, kitaplarda isminin dahi zikredilmesinin caiz olmadığını söyler. İbn Adî ise, İsmail b. Ziyâd'ın "münkerü'l-hadis" olduğunu, yaptığı rivayetleri ne isnâd ne de metin açısından hiç kimsenin desteklemediğini ifade etmektedir."²³⁹

Makdisî, senesinde hadis uyduran Hakem b. Abdullah el-Eylî yer aldığı için "*Hayrı güzel yüzlü olan kimselerden arayıp, onlardan isteyiniz*" rivayetinin mevzû' olduğuna hükmetmiştir.²⁴⁰ Hakem b. Abdullah el-Eylî, bu rivayeti Zührî > Saîd b. Müseyyeb > Hz. Aîşe tarikiyle nakletmiştir.²⁴¹ İbn Abbâs, İbn Ömer, Enes b. Mâlik, Hz. Aîşe ve Ebû Hureyre gibi birçok tarikten nakledilen bu rivayet, ravîlerinin bir kısmının yalancı ve hadis uydurmakla cerh edilmiş; bazıları ise zayıf ve metruk olarak tenkit edilmiştir.²⁴² Bütün tarikleri zayıf olan bu rivayetin, uydurma olduğuna hükmetmenin doğru olmadığını belirten Fettenî'ye göre ise bu hadis, birçok mütâbii olup hasen mertebesindedir.²⁴³

Ravîlerinden Abdullah b. Muharriz'in "metruku'l-hadis" olması nedeniyle "*Velinin izni ve adil şahit olmadan nikâh geçerli olmaz*" rivayetini;²⁴⁴ Muhammed b. Yusuf'un "yalancı", Ca'fer b. Abdulvâhib'in teferrüd etmesi sebebiyle "*vârise vasiyyet yoktur*" hadisini;²⁴⁵ "hadis hırsızı" olarak cerh edilen Abdusselam b. Ebî Ferve'nin naklettiği "*Bir mü'min bir delikten iki defa ısırılmaz*" hadisini²⁴⁶ tenkit etmiştir.

"*Şefa'atim ümmetinden büyük günah işleyenler üzerinedir*,"²⁴⁷ "*Allah'ın en hoşlanmadığı helâl, boşamadır*,"²⁴⁸ "*Kim Ramazan orucundan sonra Şevval ayından altı gün daha oruç tutarsa bütün yılı oruçlu geçirmiş gibi olur*"²⁴⁹, "*İki ölü ve iki kan size helal*

238) Makdisî, *Tezkiretü'l-Huffâz*, s. 7. İbnü'l-Cevzî ve Fettenî de bu rivayetin uydurma olduğuna hükmetmişlerdir. Bkz. Ebu'l-Ferec Abdurrahman İbnü'l-Cevzî, *Kitabu'l-Mevzûât*, Thk.: Abdurrahman Muhammed Osman, Mektebetü's-Selefiyye, Medine 1966, C.3, s.71; Muhammed Tâhir b. Ali el-Fettenî, *Tezkiratu'l-Mevzûât fi'l-Ehâdîsi'l-Merfûât*, İdâretü't-Tibâati'l-Müniriyye, Hindistan, C. 1, s. 113.

239) Makdisî, *Tezkiretü'l-Huffâz*, s. 7 - 8.

240) *Tezkiratu'l-mevzû'ât*, s. 39.

241) İbnü'l-Cevzî, *Mevzûât*, C. 2, s.162.

242) Bu rivayetin farklı tarikleri ve isnadlarındaki ravîlerin tenkitleri için bkz. İbnü'l-Cevzî, *Mevzû'ât*, C. 2, s. 159 - 164.

243) Aliyyü'l-Kârî, *Esrâru'l-merfûa*, s. 437.

244) *Tezkiratu'l-mevzû'ât*, s. 139.

245) *Tezkiratu'l-mevzû'ât*, s. 139.

246) *Tezkiratu'l-mevzû'ât*, s. 140.

247) *Tezkiratu'l-mevzû'ât*, s. 83.

248) *Tezkiratu'l-mevzû'ât*, s. 58.

249) *Tezkiratu'l-mevzû'ât*, s. 122.

kıldır"²⁵⁰ vb. sahih kaynaklarda aslı bulunan birçok rivayet, ravîlerindeki kusur nedeniyle tenkit edilmiştir. Ayrıca ilmin, âlimin ve amellerin faziletinden bahseden ve aslı bulunmayan birçok rivayette sened açısından illetli kabul edilmiştir.²⁵¹

Şunu belirtmeliyiz ki; eserde yaygın bir şekilde dikkati çeken, ravîleri yalan hadis rivayet etmeleri nedeniyle metrûk, kezzâb, vb. sıfatlarla cerh etmenin, genellikle metinler üzerinden yani muhteva nedeniyle yapılmış değerlendirmeler olduğu izlenimini vermektedir. Çünkü bu sıfatlarla anılan kişiler, naklettikleri rivayetler yani metinler dolayısıyla bu şekilde tanıtılmışlardır. Dolayısıyla Makdisî'nin ricâl değerlendirmelerinin metni etkilediği gibi temelde metne dönük olduğu da söylenebilir. Onun sened üzerinden metne yönelik tenkitleri, ravîlerle ilgili "metrûk", "kezzâb", "deccâl", "hadis uydurur" şeklindeki ifadelerinde de görülmektedir. Nitekim İbnü'l-Cevzî de makûl ölçülere ve dinin temel prensiplerine aykırı rivayetlerin ravîlerini araştırmaya bile gerek olmadığı, ancak muhaddislerin usûl gereği onların uydurduğunu belirtmek için ravîleri cerh ettikleri düşüncesindedir.²⁵² Esasen, metin açısından Hz.Peygamber'e nisbetini uygun görmediği bir rivayeti red noktasında, verdiği hükme destek unsuru olarak ricâl tenkidine başvurduğu söylenebilir.

Sonuç

İbnü'l-Kayserrânî el-Makdisî, günümüze ulaşan ilk mevzûât kaynaklarından kabul edilen "Tezkiratu'l-Mevzû'ât" adlı eserinde İbn Hıbbân'ın Kitâbül-Mecrûhîn'de tenkit edilen 1119 rivayeti, isnadlarını çıkartarak alfabetik olarak bir araya getirmiş, uzun rivayetlerin ilk kısmını, kısa olanların tamamını zikretmiştir. Senedlerdeki zayıf ve yalancı râvileri tenkit ederek, rivayetlerin uydurma olduğuna işaret etmiştir.

Eserde ravîlerin ismi, nisbesi, künyesi gibi kimliği hakkında ve cerh-ta'dil durumuna dair verdiği bilgilerden ve bu alanda birçok eser telif etmiş olmasından hareketle Makdisî'nin ricâlde yetkin bir hadis hafızı olduğu söylenebilir. Ricâl tenkidinde ağırlıkta "deccâl", "kezzâb", "hadis uydurur", "uydurma rivayetler nakleder" "uydurma nüshası vardır", "hiç birşey değildir" şeklinde ravînin yalancı ve hadis uyduran ve metrûk olduğuna delâlet eden şiddetli cerh lafızlarını; kısmen de ravînin zayıf olduğuna dair tenkit lafızlarını kullanmıştır. Eserde hakkında ta'dile delâlet eden lafızları kullandığı ravî sayısı ise birkaçı geçmemektedir. Ricâl tenkidinde başta İbn Hıbbân olmak üzere döneminin otoriteleri arasındaki Yahya b. Maîn, Yahya b. Saîd, Ahmed b. Hanbel, Buharî, İbn Adî ve Nesâî gibi âlimlerin görüşlerinden de istifade etmiştir. Ravîlerin bir kısmını zamanla, rivayette bulunduğu hocalarına ve naklettiği bazı rivayetlerin muhtevasına göre şartlı olarak cerh etmiş; bir kısmının da cerh sebebini ve gerekçesini açıklamıştır. Görüşlerine

250) *Tezkiratu'l-mevzû'ât*, s. 26.

251) Örnek rivayetler için bkz. *Tezkiratu'l-mevzû'ât*, s. 27, 39, 79, 85, 87.

252) İbnü'l-Cevzî, *Mevzû'ât*, C.I, s.150-151; İbnü'l-Cevzî'nin mevzûât adlı eserindeki tenkit kriterleri hakkında bkz. Enbiya Yıldırım, "İbnü'l-Cevzî'nin Hadisçiliğine Genel Bir Bakış", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. X/1, Sivas, 2006, s. 73-125.

referansta bulunduğu otoritelerin ravî hakkındaki farklı değerlendirmelerini zikretmek suretiyle, ricâl tenkidinde hassasiyet gösterdiği ve nesnel davrandığı söylenebilir.

Eserdeki genel tablo, senedlerindeki yalancı ve metrûk ravîlerden hareketle hadislerin uydurma olduğuna hükmettiği izlenimini vermekte ise de, ravîleri yalan haber rivayet etmeleri nedeniyle “deccâl”, “kezzâb” ve “hadis uyduran” gibi sıfatlarla tanıtmak, ravînin uydurma nüshasına ve naklettiği hadis sebebiyle terkedildiğine işaret etmek ve hadisin şüphesiz uydurma olduğuna hükmetmek, ekseriyetle metinler üzerinden yapılmış değerlendirmeler olarak anlaşılmaktadır. Tenkit edilen ravîlerin naklettikleri hadisler sebebiyle bu sıfatlarla anılması, bir anlamda ricâl tenkitlerinin metne dönük olduğunu göstermektedir.

Mevzûât literatürünün ilk örneklerinden kabul edilen dar hacimli bu eserde Makdisî'nin ricâl değerlendirmelerinde münekkitletlerin görüşleriyle büyük oranda mutâbık kaldığı, özellikle ricâl tenkitlerinin metne yönelik boyutuna dikkat çektiği anlaşılmıştır. Rivayetlerin Hz. Peygamber'e aidiyetini tespit etme zihinsel arka planda sened - metin bütünlüğünün nasıl uygulandığını yansıtmaya açısından, “Tezkiratu'l-Mevzûât”ın önemli bir yere sahip olduğu söylenebilir.

Kaynakça

- Aliyyü'l-Kâri, Nureddin Ali b. Sultan Muhammed el-Herevî, *el-Masnu' fî marifeti'l-hadisi'l-mevzû'*, Thk.: Abdulfettah Ebû Gudde, Kahire 1984.
- Aşıkutlu, Emin, *Hadiste Rical Tenkidi*, MÜİFV Yay., İstanbul 1997.
- Aşıkutlu, “Bir İsnad Tenkit Yöntemi Olarak Şartlı Cerh-Ta'diller ve Uygulamadaki Sonuçları”, *MÜİFD*, S. 20, İstanbul 2001, s. 49-80.
- Aydınlı, Abdullah, *Hadis İstihlaları Sözlüğü*, MÜİFV Yay., İstanbul 2011.
- el-Bağdadî, Ebû Bekr Ahmed b. Ali el-Hatîb, *el-Kifâye fî İlmi'r-Rivâye*, Nşr.: Ömer Ahmed Hâşim, Beyrut 1986.
- Bağdatlı, İsmail Paşa, *Hediyetü'l-Ârifîn Esmâu'l-Müellifîn ve Asâru'l-Musannifîn*, Daru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, Beyrut 1951.
- Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail, *el-Câmiu's-Sahîh*, Çağrı Yay., İstanbul 1992.
- el-Fellâte, Muhammed b. Hasan Osman, *el-Vad' fî'l-hadis*, Mektebetü'l-Gazzâli, Müessesetü Menâhili'l - İrfân, Dımaşk 1981.
- el-Fettenî, Muhammed Tâhir b. Ali, *Tezkiratu'l-Mevzûât fî'l-Ehâdisi'l-Merfûât*, İdâretü't-Tıbbâti'l-Münîriyye, Hindistan, Trs.
- İbn Asâkir, Ebû'l-Kâsım Ali b. Hasan, *Tarihu Medineti Dimeşk*, Darü'l-Fıkr, Beyrut 1995.
- İbn Ebî Hatim, Ebû Muhammed b. Abdurrahman, *İleli'l-Hadis*, Beyrut 1985.
- İbn Hacer, Ahmed b. Alî el- Askalânî, *Lisâni'l-Mîzân*, Mektebetü'l-Matbu'âtî'l-İslâmiyye Haleb 2002.

- İbn Hacer, *Tehzibu't-tehzib*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, trs.
- İbn Hacer, *Hedyu's-sârî mukaddimetü Fethu'l-Bârî*, Beyrut 1982.
- İbn Hibban, *Kitâbu'l-mecrûhîn mine'l-Muhaddisin ve'd-Du'afa ve'l-Metrukîn*, Thk.: Hamdi Abdülmecîd es-Selefi, Dâru's-Samiî, Riyad 2000.
- İbn Receb, Abdurrahman b. Ah'med el-Hanbeli, *Şerhu İlelü't-Tirmizi*, Nşr.: Subhi es-Samerrâi, Beyrut 1985.
- İbn Salah, Ebû Amr Osman b. Abdurrihmân, *Marifetü Ulûmu'l-Hadis*, Dârul Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 2002.
- İbn Teymiyye, Takiyüddin Ahmed el-Harrânî, *Mecmu'u'l-Fetâvâ*, Dârü'l-Vefâ, Mansura 1997.
- İbnü'l-İmâd, Şihâbuddin Ebü'l-Felâh Abdülhay b. Ahmed el-'Akrî, *Şezerâtü'z-zeheb fî ahbârî men zeheb*, Dârü İbn Kesîr, Beyrut 1986.
- İbnü'l-Cevzî, Abdurrahman b. Ebü'l-Ferec, *Kitâbu'l-Mevzûât*, Thk.: Abdurrahman Muhammed Osman, Mektebetü's-Selefiyye, Medine 1966.
- İbnü'l-Esîr, Mecdüddîn el-Mübârek b. Muhammed, *en-Nihâye fî Ğarîbi'l-Hadis ve'l-Eser*, Beytü'l-Efkâr ed-Düveliyye, Ammân 2003.
- Kandemir, Mehmet Yaşar, *Mevzû' Hadisler, Menşei, Tanıma Yolları, Tenkidi*, DİB Yay., Ankara 1975.
- Kandemir, "İbnü'l-Kayserrânî", *DİA*, TDV Yay., C. XXI, İstanbul 2000, s. 109-111.
- Kehhâle, Ömer Rıza, *Mu'cemü'l-Müellifîn*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1993.
- Kırbaçoğlu, Mehmet Hayri, *İslam Düşüncesinde Hadis Metodolojisi*, Ankara Okulu Yay., Ankara 1999.
- Koçyiğit, Talat, *Hadis Tarihi*, TDV Yay., Ankara 2003.
- Kuzudişli, Ali, "Hadis Hırsız (Sâriku'l-Hadis): Bir Cerh Teriminin Anlatıkları", *Gümüşhane İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.4, S.8, Gümüşhane 2015, s. 43-60.
- Kuzudişli, Bekir, "Hadis Rivayetinde Aile İsnadları", *İÜSBE*, (Yayımlanmış Doktora Tezi), İstanbul, 2005.
- Kuzudişli, Bekir, "Hadis Tarihi Araştırmalarında Mevzû İsnad Verilerinden Yararlanma İmkân ve Sorunları", *EKEV Akademi Dergisi*, S.32, Erzurum 2007, s. 89-104.
- Leknevî, Muhammed b. Abdülhayy Ebü'l-Hasanât, *er-Ref' ve't-Tekmil fî'l-Cerh ve't-Ta'dîl*, Mektebetü İbn Teymiyye, trs.
- Makdisî, Muhammed b. Tahir İbnü'l-Kayserrânî, *Tezkiratu'l-Mevzû'ât*, Thk.: Muhammed Mustafa el-Hadrî, Mektebetü'n-Nahdati'l-Hadisiyye, Mekke 1981.
- Makdisî, *Tezkiretü'l-Huffâz etrafu ehâdîsi Kitâbi'l-Mecrûhîn li'bni Hubban*, Thk.: Hamdi b. Abdülmecîd b. İsmail es-Selefi, Riyad 1994.

- Makdisî, *Etrâfu'l-Garâib ve'l-Efrâd, li'd-Dârakutnî*, Dâru't-Tedmiriyye, Riyad 2007.
- Makdisî, *el-Mensûr mine'l-Hikâyât ve's-Suâlât*, Mektebetü Dari'l-Minhâc, Riyâd 2008.
- el-Makrîzî, Takiyyüddin Ahmed b. Ali, *el-Mukaffê'l-Kebîr*, Dâru'l-Garbi'l-İlâmî, Beyrut 1991.
- Muvaffak b. Abdullah b. Abdülkâdir, *el-Beyân ve't-ta'rîf bi-sarikati'l-hadîsi'n-nebeviyyi's-şerîf*, Dâru't-tevhîd, Riyad 2007.
- es-Semânî, Ebû Sa'd Abdülkerim b. Muhammed, *Edebü'l-İmlâ ve'l-İstimlâ*, Dâru'l-Kütübi'l - İlmiyye, Beyrut 1981.
- es- Suyûtî, Abdurrahmân İbnu'l- Kemâl Celâleddin, *Tedribu'r-râvî fi şerhi Takribi'n-Nevevî*, Beyrut 1985.
- Tartı, Nevzat, *Mevzûât Yazarları, Coğrafya, Mezhep ve Kişilikler*, İlahiyat Yay., Ankara 2013.
- Ünal, Yavuz, *Hadisin Doğuş ve Gelişim Tarihine Yeniden Bakış*, Etüt Yay., Samsun 2001.
- Yıldırım, Enbiya, "İbnü'l-Cevzî'nin Hadîşçiliğine Genel Bir Bakış", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.X/1, Sivas, 2006, s. 73-125.
- Yıldırım, Selahattin, "İbnü'l-Kayserânî el-Makdisî ve Hadîşçiliği", (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), SÜSBE, Konya, 2011.
- Yılmaz, Muhammet, "Uydurma Hadis Nüshaları ve "Nüşatü Nübeyt b. Şerîf" İsimli Uydurma Hadis Nüshasından Nakledilen Bazı Rivayetlerin Değerlendirilmesi", *ÇÜİFD*, C.7, S.1, Adana 2007, s. 1 - 25.
- Yücel, Ahmet, "Cerh Lafızlarından Münkeru'l-Hadis ve Farklı Kullanımları", *MÜİFD*, S.13-14-15, İstanbul 1997, s.199-210.
- Yücel, *Hadis İlminde Tenkit Terimleri ve İlgili Çalışmalar*, MÜİFV Yay., İstanbul 1998.
- Yücel, *Hadis Tarihi*, MÜİFV Yay., İstanbul 2014.
- Zehebî, Şemsuddin Ahmed b. Osman, *Tarihü'l-İslâm ve Vefiyâtü'l-Meşâhîri ve'l-A'lâm*, Dâru'l-Kütübi'l'Arabî, Beyrut 1994.
- Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1996.
- Zehebî, *Düvelü'l-İslam*, Daru Sâdir, Beyrut 1999.
- Zehebî, *Tezkiratu'l-Huffaz*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, trs.
- ez-Ziriklî, Hayruddîn, *el-'Alâm Kâmûsu Terâcim li Eşheri'r-Ricâl ve'n-Nisâ*, Daru'l-İlim li'l-Melayîn, Beyrut 2002.